KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR
Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR
Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA
Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA
Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA, ROČNÍK 5 — 1971 — ČÍSLO 7

OBSAH

V. Uhlár, Prejavy spoločenského a jazykového nevkusu . 225

Hlasy o slove

Laco Novomeský: O niektorých otázkach našej reči a kultúry 228

* * *

Čítame Slovník slovenského jazyka 231

Š. Ondruš, Ako vznikli *bajúzy* 234

J. Škultéty, Nepriame vyjadrovanie farebných odtieňov adjektívami 237

A. Jánošík, Niekoľko pripomienok k slovnej zásobe . . 243

Diskusie

L. Rybár, Programovaný — programový 246

Rozličnosti

Poznáte slovo *hrúd?* M. Majtán 248

Ako skloňovať slovo *brojler.* J. Holý 249

Auto — autíčko; autíčkár, či autičkár? J. Jacko . . . 250

Správy a posudky

Jazyková kultúra aj na futbalové štadióny. M. Považay . 251

Titulky — ako si ich neželáme. M. Marsinová 253

Spytovali ste sa

Vyhovuje názov oddelenia typu *skupina dĺžok a uhlov?.* I. Masár 254

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 5 — 1971 — ČÍSLO 7

Prejavy spoločenského a jazykového nevkusu

VLADO UHLÁR

Otázku kultúry jazyka nemožno obmedzovať iba na jazyk; mnohonásobne je zviazaná s ostatnými prejavmi národnej spoločnosti; jedným z produktov tejto spoločnosti je aj jazyk. Rozvoj spoločnosti, jej kultúrna výška a jej všeobecný ráz nachádzajú príznačný odraz v jazyku a jeho prejavoch. Obdobne prejavy vzájomných medziľudských vzťahov neostávajú bez odrazu a ohlasu ani vo frekvencii istej vrstvy slovnej zásoby.

V súčasnosti sa konštatuje rozvoj tzv. mestského jazyka, v skutočnosti predovšetkým istých spoločenských štýlov s hojnými slangovými výrazmi v reči mládeže, ale aj v reči dospelého obyvateľstva, ktoré je stále vo veľkom pohybe (preplnené vlaky a autobusy i na veľké vzdialenosti, najmä v piatkové a nedeľné dni). Ak predchádzajúce dejinné obdobia charakterizovala pomerne veľká usadenosť obyvateľstva, za socializmu sa i Slovensko dostalo do prudkého pohybu a prenikavého vzájomného ovplyvňovania jednotlivých krajov navzájom; treba však konštatovať aj zvýšený vplyv inonárodných prostredí, najmä v súvislosti s integráciou nášho socialistického národného hospodárstva. Je zjavné, že prenikavá priemyselná výstavba má významné dôsledky vo všetkých oblastiach života obyvateľstva, a teda i v jeho kultúre.

Ak sa v novej Československej socialistickej republike veľmi úspešne rozvija slovenčina ako moderný vyjadrovací prostriedok našej socialistickej spoločnosti, nemožno obísť ani niektoré nepriaznivé sprievodné javy jej rozvoja. Dialektika vývinu je už taká, že pri všetkých prednostiach a kladoch súčasného rozvoja i v jazyku sa stretáme so zjavmi, ktoré síce možno pochopiť, ale s ktorými nemožno súhlasiť. S nepodarkami sa stretáme nielen vo výrobe, ale aj v reči. Jazyková kultúra sa však usiluje zredukovať ich na najnižšiu mieru (ak sa nebodaj nedajú celkom odstrániť).

Tak sa dostávame k problému jazykovej kultúry a jej uplatneniu. Už nevystačíme iba s jazykovou správnosťou, na ktorú sa v minulosti zužovala takmer všetka starostlivosť milovníkov slovenčiny. V súčasnosti si veľmi dobre uvedomujeme, že vysoká spoločenská kultúra sa v jazyku prejavuje okrem bohatstva rozvitej slovnej zásoby aj vo veľkej rozmanitosti a rozkošatenej horizontálnej i vertikálnej členitosti štýlovej roviny moderného jazyka.

Vyspelý štýl, štylistická vhodnosť ústneho i písomného prejavu určená zámermi pisateľa alebo hovoriaceho si nemôže nevšímať, ba dokonca ignorovať prijímateľa (čitateľov alebo poslucháčov) a to vo verejnom prejave, ale aj v súkromnom hovore.

O slovenskej literatúre do r. 1918 sa vravieva, že bola „panenská". Myslí sa tým to, že spoločenská situácia a estetické i etické nároky tvorcov i konzumentov literatúry formovali výber literárnych tém a ich jazykové vyjadrenie. Dokonca aj Urbanov Živý bič po r. 1928 niektorými scénami urážal puritánske náhľady staršej kultúrnej generácie (hoci na druhej strane kňaz básnik Ignác Grebáč-Orlov preložil z poľštiny Reymontových Sedliakov s otrasnými naturalistickými scénami). Ján Smrek, obľúbený a všeobecne uznávaný povojnový poeta, staršiu generáciu priam šokoval tematikou svojich básní o mestských krásaviciach a ľúbostných túžbach senzualistického rozkošníka, opajajúceho sa — zväčša iba očami — mladosťou rozkvitajúcich diev.

A predsa jazykový prejav týchto autorov vyznačovala nielen náročná kultúra, ale aj vkus a umiernenosť vo využívaní rozmanitých štýlových vrstiev slovnej zásoby. A približne podobne postupovali skoro všetci autori z obdobia medzi dvoma vojnami, hoci ustavične pribúdala výrazová smelosť, expresívnosť, chlapskosť, ba i tvrdosť.

V jazykovom výrazive najmladšej literatúry v šesťdesiatych rokoch tohto storočia však nastáva prudký zvrat. Experimentovanie sa prestalo obmedzovať iba na tematickú oblasť a výstavbu sujetu, prenikavo sa odrazilo aj vo využívaní jazykových prostriedkov a v narábaní s nimi.

Ak sa pred polstoročím spoločenský vkus v jazykovom prejave dostával do pohybu a ušľachtilosť v slovnom výrazive (aj s „panenskou" literatúrou) sa u niektorých literárnych tvorcov a kritikov stávala predmetom pohŕdania, v 60. rokoch sa uvoľnili stavidlá zábran a v mene „pravdivosti" a „otvorenosti" začala sa rozlievať záplava pubertálnosti a pohlavnosti[1] v tematike, riava výraziva mládežníckeho slangu a napokon aj nevkusných prejavov a výrazov.

---

[1] Zaujímavý náhľad vyslovil o tom Alexander Matuška v Slovenských pohľadoch 87, 1971, 88-89. S vedomím, že vytŕhame vetu zo širšieho kontextu, žiada sa nám citovať aspoň túto Matuškovu myšlienku: „Pokúša to skoro spýtať sa, čo toľkým odkrývaním zakrývajú" (rozumej autori takýchto diel).

Prostredníctvom literárnych textov, kde sa vždy našlo ich zdôvodnenie vo funkčnej opodstatnenosti, začala takáto výrazová „odvaha" prenikať aj do rozhlasových a televíznych relácií, najmä v druhej polovici 60. rokov, nie bez priameho a účinného vplyvu a napodobňovania západnej kultúry. V rozpore so zdôrazňovanou náročnosťou, štylistickou citlivosťou a funkčnou oprávnenosťou napokon nastáva strata vkusu i taktu a to má dôsledky aj v jazykovom materiáli.

V televízii sme z úst popredného herca a humoristu mohli počuť obhajobu vulgárneho výrazu *sranda.* Vieme si predstaviť a pochopiť pocity sviatočne naladených poslucháčov, keď takýmto výrazom korenil svoj prejav aj moderný kňaz z kazateľnice. Stará učiteľka sa zhovievavo usmievala, keď začula takýto výraz v ústach mladých kolegýň, ale veľmi sa začudovala, keď matka obhajovala galganstvo svojho syna „sviežim novotvarom": „Veď to on, pani učiteľka, len tak srandoval." Pravdaže, žiaci ôsmej triedy sa išli popukať od smiechu a neprestali sa smiať ani na nasledujúcej hodine, keď sa ten najsmelší odvážil vysvetliť príčinu smiechu: Mladý učiteľ, dávajúci na konci predchádzajúcej hodiny úlohu, v rozruchu a zhone zvolal: „Neserte ma!" Z reči dedinských grobianov i vysokoškolákov, kde nevyberavosť vo výrazoch a cynizmus býva vraj prejavom „vnútornej rozpornosti" a „túžby po opravdivosti a čistote medziľudských vzťahov", prenášajú sa takéto vulgarizmy do iného prostredia, kde sa prudko zrážajú s ustálenými spoločenskými normami.

A práve spoločenská neprimeranosť v používaní jazykových prostriedkov je výrazným prejavom nedostatku nielen spoločenskej, ale aj jazykovej kultúry.

Karel Havlíček Borovský v známej satirickej skladbe Křest svatého Vladimíra predsa len s istou hanblivosťou vybodkoval miesta, kde v rýmoch používal vulgarizmy. Iste nie je prejavom vkusu, ak dnešný učiteľ na vyvolanie sympatií deklamuje pred žiakmi tieto „vybodkované" výrazy naplno. Pravda, v úvodnej kapitole Haškovho románu Osudy dobrého vojaka Švejka sa takéto výrazy vypisujú bez obalu. (Treba si však uvedomiť výnimočnosť tohto diela.) Prečo by potom súčasný slovenský humorista s tzv. nonšalantnosťou nezabával takýmito výrazmi obecenstvo v divadle, ba aj milióny divákov sledujúcich televízne programy? V súčasnosti sa ešte nimi vyvolávajú vlny smiechu, pravda, na úkor vkusu. Možno o pár rokov bude už niektorý umelec „ochudobnený" o expresívnosť týchto vulgárnych výrazov, lebo sa stanú výrazmi „štylisticky neutrálnymi" a nad ich výskytom v texte alebo v hovorovom prejave sa bude znepokojovať iba „falošný mravokárca" a „jazykový staromilec".

Prečítal som si knihu súčasného autora a vypísal som si z nej dosť veľký počet príkladov — viet, v ktorých sa prekvapujúcim spôsobom

hromadia drsné výrazy a vulgarizmy.[2] Nebolo by správne citovať takéto výrazy z výpovedí hlavnej postavy, z reči lekárov, úradníčok cukrovaru a iných. Dá sa to pochopiť iba tak, že autor zobrazuje nenormálny, chorý svet. Rasťo Rodan na začiatku románu odchádza z chirurgického oddelenia nemocnice, ale azda by to mala byť psychiatria; na konci románu mu navlečú zvieraciu kazajku a odvádzajú ho sanitkou ta, kde sa román začína, do nemocnice. Zdraví ľudia vymýšľajú hru. Komplikujú život, ktorý je zavše nadmieru zamotaný. Unudení chrlia nudu. A ešte viac iba nudu predstierajú. Jazykový nevkus a vulgárnosti sa podávajú v účinných dávkach. V krásnej literatúre. Isteže potom také jazykové prejavy rušia, sú spoločensky nevhodné.

Nazdávame sa však, že súčasný spoločenský vývin vhodne ovplyvní aj jazykové prejavy umeleckých diel. Zodpovednosť a náročnosť sa znova dostávajú do popredia. Vyspelá socialistická kultúra je cieľom našej súčasnosti a jej imanentným znakom bude spoločensky primerané využívanie jazykových prostriedkov, vysoká jazyková kultúra. Spoločenský i jazykový nevkus stanú sa postupne celkom cudzími.

HLASY O SLOVE

Laco Novomeský: O niektorých otázkach našej reči a kultúry

Z rozsiahleho publicistického diela národného umelca Laca Novomeského vyberáme niekoľko myšlienok o jazyku a národnej kultúre. Úryvky sú z 3. zväzku, ktorý obsahuje Novomeského publicistiku z rokov 1924—1937 (vo vydavateľstve Epocha vyšiel pod názvom *Manifesty a protesty),* a zo 4. zväzku zahrňujúceho publicistické práce z rokov 1938—1943 (vyšiel pod názvom *Slávnosť istoty).* Ukážky vybral G. Horák. (O publicistickom diele L. Novomeského podrobnejšie písal v našom časopise G. Horák, pozri KS 5, 1971, 137-142.)

---

[2] Ladislav Ballek, Biely vrabec, Slovenský spisovateľ, Bratislava 1970: padnem na riť (14); nedám sa osrať (108); Rodan, trochu sa seriem na vás mužov (118); ako sme ich precikali (160); zamrznutou vodou ošťaté rúry (158); ide sa posrať od radosti (165); Majerská je poriadna samica, vyzerá na takú veľmi múdru štetku (196); chcete, aby ukazovali deti na ulici: Aha! To je dcéra tej kurvy... (117).

Všetky politické vplyvy a spoločenské úsilia, ktoré sa križovali v osudoch slovenského národa, zanechávali v slovenskej spisovnej reči od jej vzniku svoje stopy. Reči slobodných európskych národov vyvíjali sa v podmienkach rozrastu civilizácie a všeobecného kultúrneho rozmachu; no v tomto rozhodujúcom storočí boli pre slovenčinu významné najmä tie politické podnety, ktoré sa tak či onak pokúšali umiestniť slovenský národ v historickom dianí týchto čias. Slovenčina bola i slabým miestom zraniteľnosti, ale i obranným štítom národa. Pokúšali sa vniesť do nej isté tendencie tí, ktorí sa usilovali o asimilovanie slovenského národa v rámci Uhorska, ale ňou sa bránili zo tri slovenské generácie proti týmto snahám. Popri tom všetky orientácie, hľadajúce kdekoľvek politickú záštitu slovenského národa, mali v literárnej slovenčine značný ohlas. Nech už to bolo rusofilstvo Vajanského alebo česká orientácia realistov, všetky tieto národno-politické prúdy často zanechávali v literárnej reči veľmi hlboké šľaky.

(Manifesty a protesty, 216)

Tak ako stavba nestojí len na nosných stĺpoch, ale aj na silách vzájomne na seba sa opierajúcich, aj kultúrna budova národov sa drží silami vzájomne sa na seba opierajúcimi a podopierajúcimi. Vytrhnite z nej jednu, zrúti sa, alebo sa aspoň oslabí tá druhá. Kto konštituoval — aby sme sa pridržiavali domáceho príkladu — napríklad možnosť slovenského kultúrneho vývinu? Bernolák, konzervatívny živel katolícky? Alebo Štúr, slobodomyseľný prúd evanjelický? Dnes vieme, že i Bernolák i Štúr, a povedzme hneď, že slovenčina by bola zahynula asi v šesťdesiatych rokoch minulého storočia, keby nebola vyšla z oboch týchto prúdov. Toto vzájomné pôsobenie odporujúcich si síl nie je iné ani v užších kategóriách: literárnych a umeleckých.

(Slávnosť istoty, 113—114)

Ide tu o to, aby jeden národ priznával druhému národu možnosť a právo slobodného kultúrneho rozvoja a aby mu v tom i pomáhal. Tu sa chcem tiež dovolať Štúra. Ani jemu nešlo o to, aby sa odtrhol pri deklarovaní spisovnej slovenčiny od československej jednoty, ako sa to bežne traduje. Išlo mu o vytvorenie jednoty širšej, ako je česko-slovenská jednota, išlo mu o vytvorenie všeslovanskej jednoty. Osvetlenie príčin, prečo sa toto zacielenie nemohlo stať skutkom, vyžadovalo by rozpravu už politickú. Že sa tu môžeme dorozumieť s českými spisovateľmi, že ich tu pokladáme ako za svojich, to je všetko preto, lebo pre tých, ktorí tu sú, naše žiadosti nie sú cudzie. Pre tých všetkých naše žiadosti sú samozrejmé, neoddiskutovateľné.

(Z diskusie na I. kongrese slovenských spisovateľov, ktorý bol 30. 5. — 1. 6. 1936 v Trenčianskych Tepliciach, Manifesty a protesty, 251.)

Vedúce kruhy českého kultúrneho života prispeli svojou svetovosťou a medzinárodnou úrovňou k česko-slovenskému dorozumeniu viacej ako tí českí literáti a vedátori, ktorí celé svoje veľké úsilie a skromný talent venovali výlučne pochybným otázkam česko-slovenského zjednocovania.

(Manifesty a protesty, 247)

Zapodievame sa podrobnejšie otázkou reči nie azda preto, že by len v jej osudoch boli zobrazené jednotiace snahy česko-slovenské, alebo že by bola

najdôležitejším bodom ich úsilí, ale preto, lebo je to vynikajúci úsek oveľa širšieho frontu, na ktorom sa odohrávali a odohrávajú kultúrne, ba aj mimokultúrne zápasy slovenské. Nie je v tom nič neprirodzeného: nacionálne snahy a nacionálny útlak v epoche buržoázie, t. j. asi v stopäťdesiatich rokoch minulosti, prejavovali sa pravidelne v pomere k národnej reči ako k výrazu národného povedomia.

(Manifesty a protesty, 288)

A čo sa týka tých taylorov, coiffeurov, conditoreiov a modes-robesov, pamätajme si, že ich pôvod je v snobizme a že sme proti nemu nič nepodnikli, keď sme tie výrazy zakázali. Obyčajný človek si zájde ku krajčírovi, k holičovi, k cukrárovi a ku krajčírke. Ale ľudia ohŕňajúci nos nad životnými spôsobmi obyčajného človeka, v snahe ničím sa mu nepodobať a nad neho sa vyvyšovať, chodia k taylorom, ku coiffeurovi, do konditorei a k modes-robes. A verte, že je mrzutejšie to, že jestvuje takáto povýšenosť nad obyčajný priemer, existencia dandyov a džentríkov v našom spoločenskom ústrojenstve, ako na firmách cudzie označenia, ľahko nahraditeľné našskými názvami.

(Slávnosť istoty, 170—171)

Otázka je, čo sa má hrať, aby sme našu scénu smeli s dobrým svedomím nazývať Slovenským národným divadlom. Lebo, že nestvoríme Slovenské národné divadlo len tým spôsobom, keď hocičo „úspešného" po slovensky napísaného alebo do slovenčiny preloženého dáme zahrať po slovensky, je jasné od tej chvíle, v ktorej sme pripustili výber hodnôt pre našu scénu. Ostatne načo sa škriepiť o tejto veci? Aj zo skúseností v iných disciplínach verejného života vieme, že po slovensky možno vyjadriť myšlienku cudziu a že nemusí byť svojím duchom bezpodmienečne slovenské to, čo sa povie aj v najčírejšej slovenčine.

(Slávnosť istoty, 133)

Panebože, ochráň naše divadlo pred tým, aby prostonárodné prvky boli v ňom zas len dekorácicu: pieseň len pierkom za klobúk a porekadlo kytičkou do rúčky.

(Slávnosť istoty, 135)

Ks

Čítame Slovník slovenského jazyka

Pripomienky k jednotlivým heslám v SSJ, ktoré uverejňujeme na pokračovanie, sú výsledkom kolektívnej spolupráce týchto pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra: J. Doruľu, L. Dvonča, F. Kočiša, Š. Michalusa, J. Oravca, V. Slivkovej, E. Smieškovej, M. Šalingovej a M. Urbančoka.[1]

jed — SSJ pri prvom význame uvádza po značke pre frazeológiu frazeologické spojenie *môžem vziať jed na to* s významom „viem to celkom iste" ako spisovné, hovorové. Po prezretí materiálu sa ukázalo, že ide o celkom čerstvé prevzatie z češtiny (čeština ho má z nemčiny: *ich kann darauf Gift nehmen),* o ktorého potrebnosti a adaptovanosti možno pochybovať. V čase koncipovania prvého dielu SSJ boli na toto frazeologické spojenie v slovníkovej kartotéke štyri doklady. Z nich jeden je z roku 1932. Jeho autorom je Jilemnický. Pripomíname to preto, lebo myslíme, že tento doklad treba posudzovať osobitne. Zvyšné tri doklady pribudli až po roku 1950. Ďalších jedenásť dokladov pribudlo po skoncipovaní prvého dielu SSJ v pomerne krátkom čase — a to napriek tomu, že vtedy už do slovníkovej kartotéky materiál pribúdal pomalšie. Z týchto dokladov možno aspoň pri troch usudzovať, že autori frazeologické spojenie *môžem (môžeš) vziať na to jed* použili ako slangový prvok (Zelinová, Mináč, Jarunková). Myslíme, že frazeologické spojenie *môžem (môžeš) vziať na to jed* sa ešte v našej slovnej zásobe pociťuje ako cudzí, neadaptovaný prvok. Jeho spisovným ekvivalentom je fráza *môžem (môžeš) dať na to krk (hlavu).*

Poznámka. Fráza *môžem (môžeš) dať na to krk* sa v SSJ pri hesle *krk* neuvádza.

jeden — SSJ uvádza siedmy význam „samý, číry, nič iného ako" ako spisovný, hovorový. Uvádzajú sa potom spojenia *telo jedna rana, ruky jeden mozoľ.* Prezreli sme vyše tisíc dokladov na číslovku *jeden* z kartotéky SSJ, ale ani jedno z týchto spojení (alebo aspoň spojenie tohto typu — napr. *lúka je jeden kvet)* sme nenašli. Nenašli sme takéto spojenia ani vo vyše sedemdesiatich dokladoch zo štúrovského obdobia. Okrem dokladov sme ešte v SSJ prezreli niekoľko slov, pri ktorých by slovo *samý* v uvedenom význame bolo pravdepodobné. Sú to slová *chrasta, kvet, mozoľ, rana.* Okrem slova *rana* sa pri všetkých ako typické uvádza spojenie so slovom *samý: samá chrasta, samý kvet, samý mozoľ.* Pri slove *rana* nie je spojenie ani so *samý,* ani s *jeden.* Myslíme,

[1] Podrobnejšie pozri v 1. a 2. čísle prvého ročníka (1967) nášho časopisu.

že spojenia typu *ruky jeden mozoľ, lúka jeden kvet* sa v spisovnej slovenčine môžu vyskytnúť alebo pod vplyvom češtiny (tam sú bežné; v češtine podľa všetkého ide opäť o prevzatie z nemčiny) alebo majú pôvod v niektorom slovenskom nárečí. Do spisovného kontextu sa však — ako ukazuje náš materiál — nedostali. V SSJ ich nebolo treba zaznačovať. V spisovnej slovenčine sú v spomenutom význame bežné iba spojenia *ruky samý mozoľ, lúka samý kvet.*

Poznámka. 1. Význam „samý, číry" pri číslovke *jeden* uvádza aj slovník A. Jánošíka — E. Jónu. Doklad sa uvádza z úzu: *Hlava dieťaťa — jedna chrasta.* To značí, že autori nemali doklad z literatúry.

2. Zaujímavé je, že spojenia typu *ruky jeden mozoľ, lúka jeden kvet* sa nespomínajú ani v štúdii J. Vavru, *Zo syntaxe číslovky jeden* (SR XII, 1946, str. 30—39), a to ani v osobitnej kapitole o chybnom používaní číslovky *jeden.* Odmietavé stanovisko k uvedeným spojeniam podľa našich zistení po prvý raz zaujal J. Mihál v *Slovenskej gramatike* (2. diel, Bratislava 1947, str. 71) a potom J. Oravec v štúdii *Sám, samý* (SR XVIII, 1952/53, str. 289—300).

3. V SSJ sa pri význame „samý, číry, nič iného ako" uvádza ešte spojenie *dom bol jeden plameň.* Ak by sme chceli byť celkom presní, môžeme tvrdiť, že ani na toto spojenie niet v našom materiáli dokladu. Máme v ňom však tri doklady na spojenie *byť v jednom ohni.* Napr.: *Vojna je, dcérka moja... celý svet je v jednom ohni.* (Karvaš) Všetky tri doklady sú novšie (zvyšné dva sú od Zgurišky a Horáka). Spojenia typu *byť v jednom ohni* sú svojím významom trocha iné ako typ *jeden mozoľ, jeden kvet.* V slovníku by sme ich hodnotili aspoň ako knižné (myslíme, že ide o novšie prevzatie z češtiny).

jedenástka — SSJ štvrtý význam „pokutový kop" uvádza ako nespisovný, slangový. Myslíme, že tento význam je primerané hodnotiť ako spisovný, a to hovorový.

Poznámka. V prísne terminologickom zmysle je neprimeraná prvá časť výkladu v SSJ, ktorá hovorí, že *jedenástka* je druh trestného kopu. Pravidlá futbalu nepoznajú pojem *trestný kop,* ale rozlišujú *voľné kopy (priamy* a *nepriamy)* a *pokutový kop.*[2]

jedíť sa — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „jedovať sa, hnevať sa". Napriek tomu, že máme iba jediný doklad od Urbana *(Duše sa jedili, rozpaľovali akosi samy od seba),* by sme toto sloveso so zreteľom na jeho expresívnosť hodnotili ako spisovné a popri bežnom *jedovať sa* ako zriedkavé.

Poznámka. Myslíme, že zo slovotvornej stránky ide o ústrojné slovo. Opierame sa aj to, že predponami utvorené slová *napajedíť (sa), napajedený, pajedíť (sa), pajedivý / pajedlivý, pajedný, rozpajedenec, rozpajedený, rozpa-*

---

[2] Pozri *Pravidlá futbalu,* Bratislava 1969.

jedíť (sa) sú jednoznačne spisovné. Tak (ako expresívne) sa uvádzajú aj v SSJ.

jedličina — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s dvoma významami „1. jedľové haluze; 2. jedľový porast, jedlina". Slovo *jedličina* sa slovotvorne opiera o podstatné meno *jedlica.* To sa v SSJ pokladá za spisovné slovo (primerane sa hodnotí ako expresívne). So zreteľom na to by sme aj slovo *jedličina* pokladali za spisovné. Popri bežnom *jedlina* je zriedkavé. Doklady máme od Kukučína, Hviezdoslava, Dobrotu a K. Podolinského.

jedlivý — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „hnevlivý, zlostný". So zreteľom na to, že sme sloveso *jedíť sa* pokladali za primerané hodnotiť ako spisovné, za spisovné by sme pokladali aj prídavné meno *jedlivý,* ktoré sa oň opiera slovotvorne. Doklady máme od Urbánka a Zgurišky. Medzi slovami *jedíť sa* a *jedlivý* je zo slovotvornej stránky rovnaký pomer ako medzi *hnevať sa* a *hnevlivý.* Slovo *jedlivý* je zriedkavé.

jednateľ — SSJ uvádza ako zastarané slovo vo významoch „tajomník (spolku)" a „zástupca, agent". Myslíme, že toto slovo treba hodnotiť rovnako ako sloveso *jednať* v príslušných významoch a prídavné meno *jednací.* V SSJ sa správne obe uvedené slová uvádzajú obyčajným typom. Tak sa ako heslové slovo malo uviesť aj slovo *jednateľ.*

Rovnako by sme hodnotili aj slová *jednateľský* a *jednateľstvo.*

jednička — SSJ pri tomto slove poznamenáva, že bežnejšie je *jednotka.* Po prezretí materiálu sme však nadobudli presvedčenie, že ide o niečo iné ako o jeho zriedkavejší výskyt popri podobe *jednotka.* V materiáli zo štúrovského obdobia sme na podobu *jednička* nenašli ani jeden doklad. V novšom materiáli máme spred roku 1940 dva doklady. Z nich jeden je od Jilemnického a treba ho posudzovať osobitne. Ostatné doklady — je ich pätnásť — sú z obdobia po roku 1940 a z nich vyše polovice až z obdobia po roku 1960. Z toho vidno, že podoba *jednička* je v slovenčine dosť nová. Podľa našich dokladov (a po prezretí dokladov na slovo *jednotka)* sa nedá usudzovať, že výskyt podoby *jednička* súvisí so štylistickou diferenciáciou (tvrdilo sa totiž, že „je pochopiteľné, že sa čoraz viac začína uplatňovať pre (!) pomenovanie známky prvého stupňa v škole výraz *jednička,* podobne pre (!) pomenovanie električky číslo 1, alebo pre (!) pomenovanie číslice 1 v Sazke, Športke a inde"[3]). Slovo *jednička* do spisovnej slovenčiny preniká z

[3] Pozri *Jazykové okienko* v časopise *Slovenský jazyk a literatúra v škole,* VI, 1960, č. 10.

češtiny a myslíme, že ho ešte nemožno pokladať v slovenčine za adaptované. Ako heslové slovo v slovníku by sme ho uviedli obyčajným typom a jeho spisovný ekvivalent *jednotka* polotučne.

Poznámka. 1. Podobu *jednička* uvádzali Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1931 a 1940. Od vydania z roku 1953 sa v Pravidlách neuvádza.

2. A. Bernolák vo svojom Slowári uvádza iba podobu *jednička.*

jedno[2] — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „asi, približne". Doklady ukazujú, že ide o slovo so širšou ako nárečovou platnosťou. Použili ho — dovedna desať ráz — títo autori: Záborský, Sládkovič, Kalinčiak, Kukučín, Timrava a Tajovský. Na ilustráciu uvádzame doklad od Záborského: *Bolo ich tam i teraz jedno pätnásť, najviac sedliakov z predmestia.* Okrem toho v materiáli zo štúrovského obdobia máme sedem dokladov. Vidieť teda, že slovo *jedno* vo význame „približne, asi" má v spisovnej slovenčine dosť dlhú tradíciu. Myslíme, že je to slovo spisovné, oproti bežnému *približne, asi* (alebo oproti vyjadrovaniu približnosti časticami *z, zo)* zriedkavejšie a zastarávajúce, lebo dokladov smerom do súčasnosti zreteľne ubúda.

Poznámka. Slovo *jedno* vo význame „približne, asi" ako spisovné uvádza slovník A. Jánošíka — E. Jónu a *Morfológia slovenského jazyka* (Bratislava 1966, v kapitole o časticiach).

Ako vznikli bajúzy

ŠIMON ONDRUŠ

V ľudovej reči na Slovensku sa na označenie fúzov používa slovo *bajúz, bajúzy.* V niektorých častiach Slovenska, napr. na východe, má toto slovo podobu *bajus, bajusy,* resp. foneticky *bajusi.* Z nárečovej slovnej zásoby sa slovo *bajúzy* dostalo aj do literárnej reči ako expresívnejšie synonymum výrazu *fúzy,* najmä ak sa v literárnom texte hovorí o maďarských mužských postavách. Okrem plnej podoby *bajúzy* je na Slo-

---

[4] Tak sa hodnotí napr. v *Jazykovej poradni V,* Bratislava 1968, str. 69 a 71—72.

vensku známa aj redukovaná podoba *búzy*. Poznáme ju z Dobšinského rozprávok, z Hviezdoslavovej literárnej reči, ale aj z iných autorov.

Slovo *bajúzy* sa hodnotilo v slovenčine ako ľudové, nárečové aj v minulosti. Anton Bernolák zaznamenáva vo svojom Slowári na strane 34 *bajúz, bajúzček, bajúzek, bajúzisko, bajuzatý*. Pred všetkými však má hviezdičku. To znamená, že ich hodnotí ako „vulgare, i. e. culinare et barbarum vocabulum" čiže „ľudové, t. j. kuchynské, nekultivované slovo". Tak totiž vysvetľuje úlohu hviezdičky pred slovami, ktoré v slovníku zaznamenáva, ale nepokladá ich za spisovné. Za správne pokladá Bernolák iba *fúzy*.

Isté je, že slovo *bajúzy* prešlo v takejto podobe do slovenčiny z maďarského jazyka. V spisovnej maďarčine má toto slovo podobu *bajusz, bajúsz,* foneticky *bajus, bajús*. Podľa najnovšieho maďarského veľkého výkladového slovníka má v maďarčine tieto významy: 1. fúzy u človeka, u muža, 2. fúzy u niektorých zvierat, napr. u mačky, 3. fúzy na kukurici, 4. fúzy na klasoch jačmeňa, pšenice, raži, 5. úponky na tekvici, dyni, uhorke ap., 6. „fúzy" na perách po pití mlieka ap. (Porov. *A magyar nyelv értelmező szótára I,* Budapest 1966, str. 391—392.) Ide teda v podstate o tie isté významy, ako má slovenské slovo *fúzy* v základnom aj prenesenom význame.

Nás však viacej zaujíma vývin a pôvod tohto maďarského slova. Doterajšie maďarské etymologické slovníky sú pri výklade jeho pôvodu bezradné. Autor menšieho príručného maďarského etymologického slovníka z roku 1941, nestor maďarskej jazykovedy Géza Bárczi píše, že slovo *bajúsz* je doložené od 16. storočia a pokračuje „er. isml., török és kaukázusi származtatása elfoghatatlan", t. j. „neznámeho pôvodu, turecký a kaukazký výklad neprijateľný". (Porov. Bárczi Géza, *A magyar szófejtő szótár,* Budapest 1941, str. 14.) Podobne v najnovšom historicko-etymologickom slovníku maďarského jazyka sa pri slove *bajusz* píše: „Ismeretlen eredetű... Finnugor egeyztetése, iráni és török származtatása téves" čiže „Neznámeho pôvodu... Ugrofínske rovnice, iránsky a turecký výklad je pochybený". (Porov. *A magyar nyelv történetietimológiai szótára,* I, Budapest 1967, str. 220.)

Pre genetický výklad tohto maďarského slova je podľa nášho názoru veľmi inštruktívna okolnosť, že jeho podoba v maďarských pamiatkach a tým aj v nárečiach, kde tieto záznamy vznikli, je veľmi nejednotná. Popri podobe, ktorá sa upevnila aj v spisovnej norme, t. j. popri podobe *bajusz,* sú v starších záznamoch aj podoby *bausz, bajtz, bojsz, bahusz, bajic, baucz, baudz, baúsz, bojc, bousz, bahudz, baicc* a iné. Autori spomenutého historicko-etymologického slovníka sa snažia toto veľké množstvo variantov vysvetliť vnútornou hláskovou štruktúrou tohto slova, napr. hiátom ap. My sme však presvedčení, že príčina nie je iba vnútorná. Predsa poznáme od pôvodu maďarské slová s obdobnou hlás-

kovou štruktúrou, napr. *hajó* „loď", ktoré nepodliehali vôbec takýmto hláskovým deformáciám. Príčinu vidíme v tom, že ide v maďarčine nie o slovo domáce, ale prevzaté, cudzie. My ho pokladáme za prevzaté zo slovančiny, konkrétne zo slovenčiny. Je všeobecne známe, že slovanské slová, najmä dlhšie, podliehali v maďarčine značným hláskovým deformáciám a redukciám; napr. zo slovanského *vojevoda* vzniklo maďarské *vajda,* zo slovanského *gospoda* maďarské *gazda* ap.

Z ktorého slovanského, resp. slovenského slova vzniklo maďarské *bajusz?*

Naše slovo *fúz, fúzy* znelo v praslovančine *ǫs7,* resp. *vǫs7.* V desiatom storočí, po zániku nosoviek a jerov, vznikla z neho na väčšine slovanského územia podoba *us,* resp. *vus.* Porov. ruské *usy,* české *vous.*

Porovnávaním slovenskej slovnej zásoby so slovnou zásobou ostatných slovanských jazykov zisťujeme, že v slovenčine, resp. v tej časti praslovančiny, z ktorej sa formovala slovenčina, bola praslovanská predpona *pa-* oveľa produktívnejšia než inde. Praslovanské *rob-* vo význame „dieťa, chlapec", druhotne aj „sluha" zostalo na ostatnej slovanskej oblasti bez predpony *pa-,* napr. české *robě, robátko,* staroruské *robja, robjata* „dieťa, deti", bulharské *rob* „sluha" atď. Jedine slovenčina má *parobok* „mládenec, chlapec". Obdobne praslovanské *lěsa* „plot, ohrada, kôl v plote, v ohrade" zostalo v ostatných slovanských jazykoch bez predpony *pa-,* porov. ruské *lesa* „prútený plot", bulharské *lesa* „plot, ohrada", slovinské *lesa* „ohrada, plot, pletená stena". Iba v slovenčine máme popri *lesa* aj odvodeninu *palesák* „ kolík v plote, v ohrade". Takýchto špecificky slovenských odvodenín s predponou *pa-* je pomerne veľa, porov. *pačrev, pajed, panoha, papľuh* atď.

Veľká distribučná aktivita predpony *pa-* v slovenčine nás oprávňuje predpokladať, že aj praslovanské *ǫs7, vǫs7* malo v starej slovenčine odvodeninu *pa-ǫs7, pa-vǫs7,* resp. po zániku jerov *pa-ús,* resp. *pa-vús.* Ak tu bola pôvodne podoba *pa-ús,* vznikla vyplnením hiátu podoba *pajús.* Ak tu bola pôvodne podoba *pa-vús,* možno predpokladať, že sa dostávala do homonymného konfliktu so slovom *pavúz* vo význame „drevený drúk na stiahnutie kopy sena, slamy na voze". A tu mohla vzniknúť tendencia odstrániť tento konflikt. Je možné, že sa uvedená homonymia odstránila tak, že sa pri podobe *pa-vús* uplatnila alternácia *w/j,* a tak vzniklo slovo *pajús.*

Sporadická alternácia *w/j* v praslovančine, známa napr. v časovaní slovesa *žiti* buď v podobe *živǫ* (ruské *živu)* alebo *žijǫ* (naše *žijem),* rozdiel v poľskom *krawiec* a srbochorvátskom *krojač* „krajčír", naše *dáviť* oproti dolnolužickému *dajić,* dolnolužické *dajiš/dawiš,* srbochorvátske *rivati* oproti ukrajinskému *rijaty* atď., slovom táto alternácia umožňovala odstrániť konflikt medzi *pavús „fúz"* a *pavúz* „drevený drúk na stiahnutie kopy sena, slamy na voze ap."

Podoba *pajús* sa potom dostala do maďarčiny ako *bajúsz,* foneticky *bajűs.* Otázka, či zmena neznelého *p* na znelé *b,* teda *pajús* → *bajús* nastala ešte v slovenčine asimiláciou *paj-* na *baj-,* alebo či táto zámena nastala až pri preberaní do maďarčiny, nie je pre výklad vzniku tohto slovensko-maďarského slova rozhodujúca. Ale existencia podoby *búz,* ako sme uviedli na začiatku, zdá sa nasvedčovať tomu, že tu existovala podoba *bajús,* ktorá sa kontrakciou zmenila na *bús,* resp. po asimilácii *bús* na *búz.*

Slovenské *pajús / bajús* bolo do maďarčiny prevzaté v období po zániku nosoviek, ale ešte pred kontrakciou, resp. pred vypadnutím spoluhlásky *-j-.* Ako je totiž z výskumu hláskového vývinu slovenčiny známe, v slovenčine (strednej) nastala najprv denazalizácia nosových samohlások a až potom zánik medzisamohláskového *-j-* (napr ženojǫ > 1. ženoju > 2. ženou). To znamená, že naše *pajús / bajús* bolo prevzaté do maďarčiny niekedy koncom desiateho storočia, najneskoršie začiatkom jedenásteho storočia. Iba vtedy mohla existovať v slovenčine podoba *pajús / bajűs.*

Pretože slovo *pajús / bajús* bolo v maďarčine cudzím, prevzatým prvkom, podliehalo rôznym hláskovým deformáciám, ako tomu nasvedčuje materiál uvedený v spomínanom maďarskom historicko-etymologickom slovníku. Pri druhom vydaní tohto slovníka bude treba namiesto „ismeretlen eredetű (neznámeho pôvodu) napísať „szlovák eredetű" (slovenského pôvodu).

Nepriame vyjadrovanie farebných odtieňov adjektívami

JOZEF ŠKULTÉTY

Je známe, že farebné odtienky či už menšieho alebo väčšieho farebného dojmu možno vystihnúť i tak, že ich nepomenúvame priamo odvodeninou alebo kompozitom, napr. *červenkavý, jasnomodrý, tmavozelený,* ale ich prirovnávame k farbe nejakého predmetu, pre ktorý je dané zafarbenie výrazné, typické. To sa deje priamo, explicite, lexikalizovanými prirovnaniami,[1] napr. *žltý ako citrón,* alebo implicite vnútorným

[1] Porov. E. Smiešková, *Farby v prirovnaniach,* P 24 — Pravda na víkend 5. 9. 1969, s. 6; *Ustálené prirovnania vo frazeológii,* Jazykovedný časopis 21, 1970, 197.

prirovnaním pomocou prídavných mien, ktoré sa dajú rozdeliť na dve skupiny.

Prvú skupinu tvoria sekundárne adjektíva, ktoré sa vzťahujú na isté typicky sfarbené látky, napr. *čerešňový, čokoládový* a podobne. Niektoré z nich sa vyskytujú najčastejšie vo viacslovných chromatických termínoch, napr.: **marhuľová čerň* (tvar s hviezdičkou sa neregistruje v Slovníku slovenského jazyka — ďalej len SSJ), *malachitová zeleň* a i. K nim sa úzko primkýnajú niektoré prídavné mená súvisiace s názvami živočíchov, napr. *slonová čerň, dračia krv, *myšia farba* atď.

Do druhej skupiny patria zložené prídavné mená, ako sú *čerešňovočervený, čokoládovohnedý* a iné.

Tieto dve kategórie adjektív sa od seba líšia významovou štruktúrou. Prídavné mená prvej skupiny sú totiž mnohovýznamové, polysémantické, lebo napr. *citrónový* znamená jednak z citróna *(citrónová šťava)*, jednak majúci vlastnosti citróna *(citrónová farba,* p. SSJ I, 175). O viacero čiastkových (chromatických) významov týkajúcich sa farebnej škály môže pri nich ísť aj v prenesenom zmysle. Z kontextu totiž neraz nevycítime, či napr. *gaštanový* viac inklinuje k hnedej a či k červenej farbe (porov. *gaštanovohnedý — gaštanovočervený)*. Aj *mahagónový* sa raz hodnotí ako hnedý, inokedy, čo je častejšie, ako hnedočervený. Podoba *olivový (olivovohnedý — *olivovosivý — olivovozelený — *olivovožltý)* má, ako vidíme, až štyri „chromatické" významy. Ich vznik si vysvetlíme tým, že podávateľ môže mať na mysli rôzne štádiá dozrievania plodu, prípadne jeho druhu, spracovania ap. Na farebný odtieň pôsobia aj iné činitele, a to objektívne (napr. stupeň osvetlenia) aj subjektívne (nie každý je rovnako vnímavý na farby). Kompozitá sú jednoznačné, lepšie vyhovujú komunikatívnej funkcii jazyka, sú aj výstižnejšie, pregnantnejšie, napr.: Samec i samica majú na základnej čiernej farbe na chrbte široké *olivovohnedé* obruby. Vrchná časť tela je *olivovosivá* ... Samička a mladé vtáky sú *žltozelené,* chvost majú *olivovozelený* ... Chvost je tmavohnedý; zobák bledožltý, na konci čierny, oči tmavohnedé a nohy *olivovožlté.*[2]

V nasledujúcich riadkoch uvedieme dvojice prídavných mien, odvodené a zložené, pričom v zátvorke uvádzame podobu, ktorej existenciu nemáme zatiaľ doloženú, ale ju môžeme predpokladať teoreticky. Zachovávame poradie farieb, ako ho pre slovenčinu zistil J. Mistrík *(Frekvencia slov v slovenčine,* Bratislava 1969, 126). Zatiaľ ponechávame bo-

---

2 Tieto a iné príklady sú z kníh F. Vilček, *Naše vtáky* I-II, Bratislava 1963, 1964. Okrem toho sme excerpovali práce: V. J. Staněk, *Veľký obrazový atlas zvierat,* Bratislava 1965; H. Frieling — X. Auer, *Človek — farba — priestor,* Bratislava 1961; Š. Hapák, *Technológia výtvarných materiálov a náuka o farbách,* Bratislava 1965 (skriptá); M. Zvara — M. Zvarová, *Zbierame huby,* Bratislava 1966.

kom otázku, ktoré farby v slovenčine pokladať za tzv. „základné" (nie v zmysle výtvarníckej terminológie), pretože sa tu názory môžu líšiť. J. Mistrík uvádza tieto farby: 1. čierny, 2. biely, 3. červený, 4. zelený, 5. modrý + belasý, 6. žltý, 7. ružový, 8. hnedý, 9. fialový. J. Horecký (*Názvy farieb v slovenčine*, SR 28, 1963, 219) sem nezahŕňa ružovú a fialovú farbu, ale naopak má farbu sivú / šedú.

ČIERNY: *uhľový, uhoľný*[3] (napr. u Smreka — podľa SSJ IV, 649 — je spojenie *uhoľné vlasy*) — *uhľovočierny, uhľočierny; zamatový — *zamatovočierny; havraní — (havranočierny, havranovočierny)*

BIELY: *(kriedový*[4]*) — kriedovobiely; (mliekový), mliečny — mliekobiely, mliečnobiely* (SSJ II, 61 hodnotí *mliekobiely* ako bás.); *(okrový) — okrovobiely* (V SSJ II, 552 je síce *okrový*, ale vo význame „majúci hnedožltú farbu". Podobne v češtine, pozri *Slovník spisovného jazyka českého*, Praha 1961, zošit 17, 375); *snehový — snehobiely* (zatiaľ sme nenašli *„snehovobiely"*); *(porcelánový) — *porcelánovobiely; strieborný — (striebornobiely), striebrobiely* (je to bás., SSJ IV, 293); *(vápnový) — *vápnovobiely*

ČERVENÝ: *čerešňový — čerešňovočervený; fuksínový — (fuksínovočervený); granátový — (granátovočervený); hrdzavý* („majúci farbu hrdze", SSJ I, 524; tento výklad by sa žiadalo spresniť, lebo nemusí vždy ísť len o „hnedočervený povlak"; záleží na tom, s akým kovom sa kyslík zlučuje) — *hrdzavočervený* („červenej farby s hrdzavým odtienkom", SSJ I, 524); *jahodový* („..ružovočervený", SSJ I, 629) — *jahodovočervený; karmínový — karmínovočervený; (koralový) — *koralovočervený; krvavý — krvavočervený; (lososovitý) — *lososovitočervený; malinový — malinovočervený; mäsový — mäsovočervený; medený — medenočervený* (podľa SSJ II, 120 je zried. tvar *„meďovočervený"*, nie však *„meďový"* je zachytený v SSJ II, 52. Ani A. Zauner v knihe *Praktická príručka slovenského pravopisu*, Martin 1966, neuvádza podobu *„meďový"*, iba *„medený; meďnatý; meďný"*, str. 285); *miniový — (miniovočervený); (mrkvový) — mrkvovočervený; ohnivý — ohnivočervený; pomarančový — (pomarančovočervený); purpurový — purpurovočervený; nachový — (nachovočervený); rubínový — (rubínovočervený); rumelkový — rumelkovočervený; ružový — *ružovočerve-*

---

[3] Z prípon prevláda *-ový*. Ostatné, ktoré sa inak používajú pri tvorení látkových prídavných mien, napr. *-ený (medený, slamený, olovený), -ný (vinny, trávny)*, sú pomerne zriedkavé.

[4] Zátvorku používame aj vtedy, keď sa prídavné meno síce uvádza v SSJ, ale nie v prenesenom, chromatickom význame, ak len na to výslovne neupozorníme.

*ný; šarlátový — *šarlátovočervený; tehlový — tehlovočervený; vínový* („majúci farbu červeného vína, bordó", SSJ V, 102) — *vínovočervený* (existuje však aj *vínovožltý,* teda prídavné meno *„vínový"* by podľa toho malo mať dva chromatické významy, to je „červený ako víno", „žltý ani víno"); *višňový — višňovočervený; (zorový) — zorovočervený* (v SSJ V, 688 sa kvalifikuje ako zried.)

ZELENÝ: *(bronzový) — bronzovozelený* (V SSJ I, 135 bronzový = „farby ako bronz, kovovej farby, tmavohnedý, lesklý"); *(fľaškový) — fľaškovozelený; hráškový — hráškovozelený; (machový) — *machovozelený; olivový* (je síce v SSJ II, 558, ale definuje sa veľmi neurčito, t. j. „majúci farbu olív") — *olivovozelený; (rezedový) — *rezedovozelený* (V SSJ III, 737 sa rezeda vysvetľuje ako „... voňavý záhradný kvietok žltej farby" — riedil J. Š. Podobne sa definuje jej zafarbenie aj v slovníkoch iných jazykov. Niekde nachádzame aj výklad ako „zelenožltkastý", napr. P. Robert, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française,* Paris 1969, 1532); *smaragdový — smaragdovozelený; (trávový) — trávovozelený; (vápnový) — *vápnovozelený* (vápno nemusí byť vždy čisto bielej farby — porov. „výrobok bielej al. žltkastej farby...", SSJ V, 20); *(vodový) — vodovozelený*

MODRÝ: *enciánový — enciánovomodrý; (kovový) — *kovovomodrý; nebový — nebomodrý* (kvalifikuje sa ako kniž., p. SSJ II, 315), *nebovomodrý; (pávový) — *pávovomodrý; nevädzový — nevädzovomodrý; sinokvetový — (sinokvetovomodrý); slivkový — slivkovomodrý; *oceľový* (v SSJ II, 467 chýba chromatický význam „modrý, belasý", je tu len „sivý") — *oceľovomodrý; tyrkysovomodrý.* (Podľa SSJ IV, 629 tyrkysový = majúci farbu tyrkysu, modrozelený). Sem treba priradiť aj BELASÝ (pozri J. Mistrík, c. d., 126). Naše doklady svedčia o väčšej frekvencii adjektíva *modrý.* (Pri *belasý* sme našli len prídavné mená súvisiace so substantívami *nebo, nevädza, nezábudka, oceľ.* Pri *modrý* nemáme zasa príklad na *nezábudkový — nezábudkovomodrý.)*

ŽLTÝ: *citrónový — citrónovožltý; (hlinový) — *hlinovožltý; hrdzavý — hrdzavožltý; (kanárikový) — kanárikovožltý; (kukuricový) — *kukuricovožltý; maslový — maslovožltý; medový — medovožltý; *mosadzný — mosadzovožltý* (pri *mosadzný* sa v SSJ II, 181 nezachycuje chromatický význam); *okrový — okrovožltý; (olivový) — *olivovožltý; pomarančový* (SSJ III, 237 udáva významy „majúci žltočervenú farbu ako pomaranče; oranžový"; je to pochopiteľné, lebo oranžová farba je pre výtvarných umelcov miešanou farbou I. stupňa, t. j. žltá + červená) — *pomarančovožltý; — *rezancovožltý; (sírový) — *sírovožltý; slamený, slamový — slamenožltý* (v SSJ IV, 111 sa hodnotí ako zried.), *sla-*

movožltý (tiež zried., ale zdá sa, že častejší a produktívnejší bude tvar *slamovožltý,* porov. J. Staněk, c. d., 158; M. Zvara, c. d., 68); *smotanový — smotanovožltý; šafranový — šafranovožltý; (vínový) — — vínovožltý* (pozri vyššie); *voskový — voskovožltý; zlatý, zlatný* (toto posledné adjektívum je podľa SSJ V, 621 kniž. zried.) — *zlatožltý; (žemľový) — *žemľovožltý; (žĺtkový) — žĺtkovožltý; (slnečný) — *slnečnožltý, (slnkovožltý).*

RUŽOVÝ: *lazúrový, lazúrny — *lazúrovoružový; lososový — *lososovoružový, (lososovitý) — *lososovitoružový; malinový* („tmavočervený, malinovočervený, „SSJ II, 85) — **malinovoružový* (teda prídavné meno „malinový" pomenúva jednak červenú farbu s tmavým, jednak s jasným, t. j. ružovým odtienkom).

HNEDÝ: *čokoládový — čokoládovohnedý; fialkový* (v SSJ I, 396 sa chromatický význam ilustruje spojením „f-á farba") — *fialkovohnedý* (zriedkavo, častejšie *fialovohnedý,* SSJ tamže); *gaštanový — gaštanovohnedý* (v SSJ I, 429 sa výslovne nehovorí o hnedej farbe — jeho význam sa vysvetľuje takto: „majúci farbu zrelých gaštanov"; bolo by treba spresniť „majúci červenohnedú farbu"); *hrdzavý — hrdzavohnedý* (pozri vyššie); *kakaový — kakaovohnedý; kávový — *kávovohnedý; bronzový — (bronzovohnedý); mäsový — mäsovohnedý* (v SSJ II, 117 sa *mäsový* vysvetľuje „červený ako mäso, mäsovočervený", lenže mäso, ktoré nie je čerstvé, prípadne záleží aj na druhu mäsa, veku zvieraťa, už nemá takú farbu, hrá do hneda); *medený* (v SSJ II, 120 = farby medi, medenočervený) — **medenohnedý* (meď má červenú farbu len v čistom stave); *okrový* (pozri vyššie) — **okrovohnedý; olivový* (pozri vyššie) — *olivovohnedý; orechový — orechovohnedý; orieškový — orieškovohnedý* (niet dokladu na chromatický význam „lieskový" resp. „ lieskovcový"); *pieskový* (výklad v SSJ III, 66 je príliš všeobecný; vraví sa tam „majúci farbu piesku, ako piesok") — **pieskovohnedý; (zemový) — *zemovohnedý; (zemitý) — *zemitohnedý; sépiový — (sépiovohnedý); škoricový — škoricovohnedý; (tabakový) — *tabakovohnedý.*

FIALOVÝ: *orgovánový — *orgovánovofialový; purpurový* (v SSJ II, 668 sa uvádza, že *purpurový* = sýtočervený, nachový. Tento odtieň si vysvetlíme tým, že purpur je „sýtočervené farbivo s nádychom do fialova", tamže) — **purpurovofialový* (k *fialový* treba priradiť aj hovorové synonymum LILAVÝ).

SIVÝ: (K nemu patria aj ďalšie členy synonymického radu, a to ŠEDÝ, POPOLAVÝ — pozri Jazykovú poradňu III, Bratislava 1964, 80—81 a dajme k tomu ešte aj ŠEDIVÝ, ktoré má väčšiu disperziu a relatívnu

frekvenciu ako *šedý* alebo *popolavý*. Naše doklady svedčia o výraznej prevahe adjektíva *sivý*): (*betónový*) — *\betónovosivý*; (*bridlicový*) — *\bridlicovosivý*; *hrdzavý*) — *\hrdzavosivý* (porov. vyššie); *dymový* — *\dymovosivý* (v SSJ nie je, ale uvádza ho *Morfológia slovenského jazyka*, Bratislava 1966, 209); *holubací*, *holubí* — (*holubacosivý*); (*makový*) — *makovosivý* (v slovenčine sa toto kompozitum asociuje so zrniečkami maku, ale v ruštine s červenou farbou poľného či divého maku, t. j. ako „jarko-krasnyj" — porov. G. I. Gerasimov, *Prilagateľnyje oboznačajuščije cvet*, Russkij jazyk za rubežom 3, 1969, 31); *\myší* (*myšací*) — (*myšacosivý*); *oceľový* — *oceľovosivý*; *olovený* — *olovenosivý*; *pieskový* — *pieskovosivý*; (*strieborný*) — *striebrosivý*, *striebristosivý* (v SSJ sme nenašli *striebornosivý*, ale zato *striebornošedivý* i *striebrošedivý*, *striebrošedý* a dokonca aj *striebornopopolavý*); *olivový* — *\olivovosivý* (porov. vyššie).

Z toho, čo sme uviedli, vyplýva, že chromatické kompozitá majú nad „kvalitatívno-vzťahovými" odvodenými prídavnými menami zreteľnú prevahu.[5] Ďalšie zistenie spočíva v tom, že len zriedkavo sa používa model, v ktorom určujúcim členom je podstatné meno.[6] Našli sme *mliekobiely*, *snehobiely*, *striebrobiely* popri *striebornobiely*, *striebrosivý*, *nebomodrý* *zlatožltý*; z nich vari najbežnejšie sú *snehobiely* a *zlatožltý*. Relatívna frekvencia týchto dvoch adjektív je rovnaká, len *zlatožltý* má väčšiu disperziu (porov. J. Mistrík, c. d., 547, 657). Pravda, prídavné meno *zlatožltý* možno analyzovať dvojako: buď prvú zložku chápeme ako podstatné meno, analogicky podľa *snehobiely*, buď ako prídavné meno, resp. príslovku, t. j. *zlatý*, *zlato*. Ostatné adjektíva sú zriedkavejšie, resp. štylisticky príznakové, napr. básnické sú *mliekobiely* a *striebrobiely* (SSJ II, 61; IV, 293) a ďalšie sú knižné.

Z pravopisného hľadiska vidíme pri písaní takýchto zložených adjektív nedôslednosti, prípadne chyby proti norme. V Pravidlách slovenského pravopisu (10. vydanie, Bratislava 1970, 102) sa síce jasne hovorí,

---

5 Prípady, keď proti odvodenému chromatickému prídavnému menu nestojí príslušné kompozitum, sú naozaj pomerne vzácne: *sinokvetový* — (*sinokvetovomodrý*, *sinokvetovobelasý*); *sépiový* — (*sépiovohnedý*), *nachový* — (*nachovočervený*, resp. *nachovofialový*), *granátový* — (*granátovočervený*), *rubínový* — (*rubínovočervený*). V prípade prídavného mena *fuksínový* sa necíti potreba kompozita (*fuksínovočervený*), lebo v ňom akoby došlo k „neutralizácii" vzťahového a akostného (preneseného) významu. Podstatné meno *fuksín* označuje len „červenú anilínovú farbu" (SSJ I, 419). Podobne aj *miniový*.

6 Podľa J. Horeckého (*Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 169) *snehobiely*, *svetložltý* a i. sú „zložené prídavné mená podraďovacie". Autori *Slovenskej gramatiky* (Bratislava 1968, 206) hovoria o priraďovacom (zlučovacom) vzťahu zložiek kompozít ako *zlatožltý*, *bledomodrý* a iné.

že v zloženinách, keď „ide o odtienok jednej farby", sa nepíše spojovník, napr. *tehlovočervený,* ale v praxi sa dosť často prvá zložka kompozita píše osve, napr. *bridlicovo sivý, purpurovo červený* (J. Staněk, c. d., 359, 360, ba dokonca aj v II. vydaní tejto knihy z r. 1970). Podobne *zamatovo čierny* (Zane Grey, *Jazdec v maske,* Bratislava 1970, 40). Možno si to vysvetliť vplyvom češtiny, kde je takýto stav kodifikovaný (porov. B. Havránek — A. Jedlička, *Česká mluvnice,* Praha 1968, § 34, 2). Napokon aj názory jazykovedcov na Slovensku sa rozchádzajú v tom, ako máme hodnotiť prvú časť dvojčlenného zloženého prídavného mena typu *svetložltý.*

Niektorí ju pokladajú za adjektívum, napr. E. Pauliny, *Krátka gramatika slovenská,* Bratislava 1960, § 111; B. Letz vo svojej *Gramatike slovenského jazyka,* Bratislava 1950, 214 hovorí, že tu „prvé prídavné meno býva prívlastkom druhého". V *Morfológii slovenského jazyka* (s. 208—209) sa konštatuje, že adjektíva ako *vodozelený, zlatohnedý, tmavohnedý* atď. sú „zložené prídavné mená z determinatívnych a koordinatívnych syntagiem prídavných mien". Tu je potrebné spresnenie v tom zmysle, že sú to adjektívne kompozitá zložené jednak z prídavných mien, jednak z podstatného mena, porov. *vodozelený — vodovozelený.*

Ini sa nazdávajú, že „v prvej časti takýchto prídavných mien bývajú vlastne príslovky *jasno, svetlo, tmavo,* ale aj názvy látok typických pre určitú farbu *(citrón, tehla, uhoľ)*" — p. J. Horecký, *Kultúra slovenského slova,* Martin 1956, 128.

Niekoľko pripomienok k našej slovnej zásobe

ANTON JÁNOŠÍK

Ako rád som sa premíval v zlomku Slovníka spisovného jazyka slovenského, ktorého autorom som bol spolu s Eugenom Jónom, takisto teraz pozorne prezerám aj Slovník slovenského jazyka. Teší ma, že vyšiel taký objemný. Chcem však upozorniť na slová, ktoré sa do SSJ nedostali, ale aj na niektoré nie presné výklady.

Do SSJ sa napr. nedostalo prídavné meno *lahodný* so slovenským pôvodným významom „chatrný, slabý", ktorý bol pri tomto slove ešte nedávno jediný. Mať mi kupovala cez prvú svetovú vojnu *lahodné šaty* — cajgové. Sestra ešte aj teraz si ťažká, že jej rodina dala pri istej príležitosti ako dar *šaty z lahodnej látky;* čakala parádne. Ten význam bol aj v stredoslovenských nárečiach. V Martine v učiteľskej, národne uve-

domelej rodine Helvighovcov mali na slávnostnom obede českú rodinu, ktorá si ho pri poďakovaní pochválila slovami: *Byl to lahodný oběd.* Domáca pani, ktorá tomu rozumela po slovensky, sa na to urazila. Za terajších časov český opačný význam „milý, jemný" sa dostáva do popredia a na pôvodný slovenský význam sa akoby zabúdalo. Pri uplatnení adj. *lahodný* s novým významom pomáhalo aj udomácnenie českého slova *lahůdka,* ktoré sa poslovenčilo na *lahôdku.* Spolu s ním na nový význam adjektíva *lahodný* v slovenčine malo vplyv aj české sloveso *lahoditi.* Adjektívum *lahodný* s novým významom „milý, jemný" dostalo sa do slovenčiny nie samotné, ale so skupinou významovo blízkych slov. V slovenčine českému *lahůdka* plne zodpovedá *lakota, lakotinka.* Za dávnych časov dedinská žena sa druhej ponosovala na muža: *Mój muž by len samé lakotinky jedoy. Šošovičku, fazuľku.* Adjektívum *lahodný* s významom „chatrný, slabý" prišlo mi pod ruku vlani v časopise Roháč. SSJ ho nemal vynechať.

V SSJ nie je uvedené slovo *nákyška,* bez ktorej sa pri pečení chleba nezaobideme. Je to v niektorých častiach Slovenska veľmi bežné a v spisovnom jazyku potrebné slovo. Gazdiná pred pečením chleba nákyšku rozriedi vodou a pridá múky, aby tak zarobila nové, mladé cesto — *odmlad.* Je to kvások. Prvé zarobenie chleba.

Slovník vysvetľuje heslo *odmlad* slovami „kvasnice, droždie". To je mýlka. Kvasnice, droždie nie sú ešte odmlad. Pomocou nich sa urobí *odmlad* čiže *kvások.* Odmlad pri kysnutí dostáva zvláštnu príjemnú vôňu; odmlad je kvások, ale kvasnice, droždie nie sú ešte kvások.

Pri hesle *ošítka* sa nie celkom presne uvádza, akoby bola ošítka „oválna opálka al. košík, nádoba upletená zo slamy a prútia". Podľa môjho vedomia ošítka nie je opálka, ani košík, ale okrúhla forma na chlebové cesto pred pečením, upletená zo slamy, pričom jednotlivé slamené vrstvy sú okrútené tenkým po zdlžine prerezaným prútím. Sú aj podlhovasté ošítky, v ktorých sa formuje podlhovasté chlebové cesto. Z nich upečený podlhovastý chlieb sa volá *štricľa* (hovorové slovo).

Heslo *paruť* (často aj *parútka)* nie je celkom haluz, konár, ale halúzka, konárček, čo narástli za jeden rok. Paruť odštikneme aj z muškáta, keď ho ideme množiť. Záhradník si na jeseň pripraví parute, aby mohol na jar štepiť.

Pri hesle *pažítka* sa hovorí, že sa domnožuje pre vňať; to nie je celkom presné, lebo pažítka má cíbiky, a nie vňať. Tú má petržlen. Cibuľa má cíby a pažítka cíbiky. Obidvoje sú duté.

Heslo *päták* nemôže byť „päťhaliernik starej uhorskej meny", lebo v Uhorsku také mince neboli; boli *grajciare.* Jeden grajciar rovnal sa dvom filierom (halierom) a päták predstavoval päť grajciarov.

Heslo *panna* uvádza (4. význam) rastlinu „slzičky Panny Márie" ako druh klinčeka. To sotva bude pravda. Nie sú to kvety, ale obyčajná

tráva. Moja mať na zimu, keď neboli kvety, dávala *„Márijiné sldze"* pred domácu mariánsku sošku.

Končo nie je podľa mojej mienky „koník", ale silný, pevný kôň. Presvedčí nás o tom nárečová forma z inej oblasti Slovenska. Nárečový tvar *končo* má príponu *-čo,* ktorej zodpovedá v západoslovenských nárečiach prípona *-ščo/-šťo* (porov. tvar *konščo/konšťo,* obyč. používaný v množnom čísle *konščá/konšťá).* Prípona *-šťo* so zväčšujúcim významom je aj v slove *babšťo* „mocná, silná baba". Obidve prípony sú augmentatívne, pre spisovný jazyk však vyhovuje iba prípona *-šťo.* V slove *konščo* hláska *š* z prípony vypadla asi pre hláskoslovné príčiny, aby sa vyhlo ťažkému zoskupeniu spoluhlások *-nšč-.* Tak vznikol tvar *končo.* Pre túto hláskovú zmenu je však vzťah slova k augmentatívam zastretý.

O slove *pančucha* sa dnes už vari ani nevie, že má aj domáci význam „súkenná obuv s nízkou sárou"; donedávna sa bežne používalo napr. v bánovskom Podhorí. Pančucha tu označuje doma vyrobenú obuv, ako aj súkenné šaty a halenu. Príklad: *Obul som si pančuchy do sňahu.* To je slovenská pančucha. No po prevrate 1918 prichodí do slovenčiny *pančucha* s druhým významom: „súčasť odevu, obyč. pletená, na ochranu nôh". Je to slovo prebraté prostredníctvom češtiny a za svoje pevné udomácnenie v slovenčine môže ďakovať obchodu. Vytislo dovtedy používané slovo *štrimfle.* Takto pančucha má teraz dva významy. Jeden je domáci („druh súkennej obuvi") a druhý prevzatý („súčasť odevu na ochranu nôh"). Do slovníka sa mohol pojať aj pôvodný, domáci význam. Svojím pôvodom aj slovo *pančucha* (rovnako české *punčocha)* i *štrimfľa* sú nemecké.

Pri hesle *kapún* nepríde ľahko na rozum, že by to mal byť kohút. Kapún je slovo českého pôvodu, čo signalizuje aj prípona *-ún* (s *-n)* oproti slovenskému tvaru *kopúň* s koncovkou *-úň* a začiatočnou slabikou *ko-,* ktorá pripomína kohúta už zreteľnejšie. Kopúň je vykastrovaný kohút. Mladých kohútikov podrobili tejto operácii, aby mali dobré mäsko. Slovník mal miesto *kapúna* uviesť tvar *kopúň,* najmä keď je jeho pomenovanie v slovenčine živé. V televíznej relácii (29. 1. 1971) dr. I. Stanislav vo funkcii kuchára mal na recepte napísané „Kapún čiže kohút". Išlo tu o návod, ako ho treba pripraviť. Aj podľa neho k tvaru *kapún* bolo treba uviesť podobu *kohút,* aby slovenskí diváci slovu *kapún* rozumeli.*

---

* Poznámka redakcie: V historickom materiáli JÚĽŠ SAV je naozaj veľa dokladov na podobu *kopúň/kopún* i *kapún;* v dokladoch zo súčasnej literatúry (Rázus) je i *kapúň.* Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 však majú podobu *kopúň,* vo vydaní z r. 1970 (10., zrevidované vydanie) je *kapún* (bližšie o tom pozri Š. Peciar, *Kapún, bagún, -a, mn. č. -y,* SR 23,1958, 248).

DISKUSIE

Programovaný — programový

LADISLAV RYBÁR

Nové vyučovacie postupy v školách nás stavajú aj pred terminologické problémy. V súvislosti s tzv. programovaným vyučovaním vychádza u nás čoraz viac metodickej literatúry, kde termíny a ich kombinácie s inými výrazmi nie sú vždy celkom správne. Ustaľovanie slovných spojení nie je ani tu vždy jednoduché a ľahké.

O slovnom spojení *programované vyučovanie* sa už na stránkach Kultúry slova písalo (I. Masár, *Programované vyučovanie,* KS 1, 1967, 127-128). Už sa u nás zaužívalo a v podstate možno s ním súhlasiť.

Trpné príčastie *programovaný* je tvarom slovesa *programovať,* ktoré má okrem významu „presne plánovať" aj význam „členiť, premyslene utrieďovať, rozčleňovať, nejaký obsahový celok rozoberať na menšie časti a dávkovať ho v istých množstvách so zreteľom na čas, na vek a vyspelosť tých, ktorým sa obsah podáva". Aj v didaktike sloveso *programovať* znamená „istý celok a učivo rozdeliť na väčší počet malých celkov, krokov, ktoré majú svoj sled, svoju vnútornú logickú súvislosť". Činnosť vyjadrená slovesom *programovať* sa tu priamo dotýka predmetu (učiva), a preto najlogickejším a najprimeranejším slovným spojením tu bude výraz *(s)programované učivo.* Ak sa programovanie prenesie prostredníctvom učiva na vyučovanie, stáva sa toto vyučovanie programovaným.

Ukazuje sa však, že nevystačí iba s výrazom *programovaný.* Ponúka sa tu aj prídavné meno *programový,* utvorené zo substantíva *program (učebný program).* Programované vyučovanie bez programov je totiž nemysliteľné. Učebný program je učivo sprogramované na istý časový úsek, povedzme na 1—2 vyučovacie hodiny. Je to obsah i postup vyučovania zároveň.

Kedy teda použiť výraz *programovaný* a kedy *programový?* Nazdávame sa, že nie je ani v záujme primeraného vyjadrovania, ani v záujme princípu programovaného vyučovania obmedzovať sa iba na jeden z týchto výrazov. Viedlo by to, ako to dokazuje prax, k nejasnostiam a dvojzmyslom.

Všimnime si, v akých spojeniach sa podoba *programovaný, -á, -é* v slovenskej odbornej pedagogickej literatúre používa najčastejšie: *programované vyučovanie, programované učivo, programovaná hodina, programované učebné listy, programovaný postup, programovaná metóda, programovaná učebnica, programovaná práca, programovaná časť hodiny, programované preverovanie vedomostí, programovaná odpoveď* (na otázky programu), *programované vyučovanie s použitím programovaných učebných listov, programované upevňovanie získaných poznatkov.*

Z výpočtu je zrejmé, že výraz *programovaný* v niektorých spojeniach nie je primeraný. Žiada sa ponechať ho jedine tam, kde sa činnosť, t. j. programovanie priamo alebo nepriamo dotýka predmetu. V prípadoch, kde sa činnosťou (programovaním) predmet takto nezasahuje, bude správnejšie prídavné meno *programový, -á, -é,* resp. jeho spojenie s príslušným substantívom.

Z uvedených spojení pokladáme za správne tieto:

Programované vyučovanie ako zaužívaný termín vystihujúci daný princíp vcelku. Popri ňom je však možné a vhodné aj spojenie *programové vyučovanie,* t. j. učenie s programom, s použitím programu na vyučovacej hodine.

Správne je aj spojenie *programované učivo,* ale je možné aj *programové učivo* vo význame „učebná látka z toho-ktorého programu", napr.: *Piate programové učivo, učebná látka z programu č. 5.*

Spojenie *programovaná učebnica* je v značnej miere metaforické, ale metafora v tomto prípade nie je veľmi výrazná. Termín navrhujeme ponechať už aj preto, že takáto učebnica neobsahuje iba samé vyučovacie programy.

Namiesto termínu *programované učebné listy* by sme však ako správne odporúčali spojenie *programové učebné listy,* pretože tu ide zväčša o súbor programov. Odstráni sa tým menej výstižné spojenie *programované vyučovanie s použitím dvoch programovaných učebných listov* (čiže správnejšie *programových listov).*

Ak ide o *programovaný postup,* spracovanie učiva, je toto spojenie správne. Ale ak ide o postup s použitím programu alebo programov, treba použiť termín *programový postup.*

V terminologizovaných spojeniach *programová práca* (práca s programom), *programová časť hodiny* (na ktorej sa pracuje s programom), *programové preverovanie vedomostí* (s použitím programov), *programová odpoveď* (takisto), *programové upevňovanie poznatkov* (takisto) odporúčame iba podobu *p r o g r a m o v ý ,* nie *programovaný.*

ROZLIČNOSTI

Poznáte slovo hrúd?

V povodí rieky Moravy na Záhorí sa v chotárnych názvoch dosť často vyskytuje slovo *hrúd,* a to aj tam, kde sa všeobecný (apelatívny) význam tohto slova už stráca. Z tejto oblasti poznáme chotárne názvy *Hrúd* (v obciach Malé Leváre, Záhorská ves), *Na hrúde* (Kopčany, Láb), *Pod hrúdem* (Kúty), *U hrúdu* (Borský Peter), *Hrúdy* (Holíč, Kopčany, Kúty, Skalica), *Hrubý hrúd* (= veľký, Vysoká pri Morave), *Malý hrúd* (Vysoká pri Morave), *Jamný hrúd* (Kúty), *Lozorské hrúdy* (Vysoká pri Morave), *Malé hrúdy* (Čáry), *Soborovské hrúdy* (Čáry), *Zadné hrúdy,* (Čáry), *Hrúdek* (Záhorská Ves), *Na hrúdku* (Bílkove Humence), *Kozí hrúdek* (Kúty), *Na Kovárových hrúdku* (Láb).

Mimo územia Záhoria sa slovo *hrúd* vyskytuje iba raz v chotárnom názve *Hrúd v topolí* v obci Bánov, ležiacej asi 5 km na juh od Šurian, ktorú Slováci (zo Záhoria?) kolonizovali v prvej tretine 18. storočia.

Slovom *hrúd* sa označujú na dolnom toku Moravy zhruba od Uhorského Hradišťa po jej ústie do Dunaja na slovenskej i na moravskej strane piesočnaté vyvýšeniny, pieskové duny, ktoré zvyčajne i pri záplavách zostávali suché a tvorili potom akési ostrovy. Takéto terénne útvary boli veľmi výhodné pre vznik starovekých sídlisk. Nestor slovenskej archeológie Š. Janšák dospel pri ich výskume k prekvapujúcim výsledkom. „Návšteva uvedených miest [t. j. hrúdov] nás presvedčila, že každé z nich je starým sídlišťom s nálezmi neolitickými, halštatskými a hradištnými. Slovo *hrúd* reprezentuje podľa toho analogický pojem ako *hradište,* udávajúc predhistorické sídlište na pieskovej dune."

Starobylé slovanské slovo indoeurópskeho pôvodu *hrúd* sa vyskytuje v češtine, v slovenčine, v poľštine, v bieloruštine a v ukrajinčine vo význame „vyvýšenina v teréne, návršie, piesočnatý pahorok v mokrej, močaristej alebo zaplavovanej nížine". So slovom *hruda* (psl. *gruda)* súvisí dnes slovo *hrúd* (psl. *grǫd7)* iba navonok. Významovo súvisí viac so slovom *hrada, hriadka, záhon* (psl. *grěda).*

Výskyt slova *hrúd* je v slovenčine zemepisne obmedzený, ale môže to súvisieť s výskytom druhu objektov, ktoré pomenúva.

Pramene: Kartotéka slovenských chotárnych názvov v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV; V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého,* 2. vyd., Praha 1968; Š. Janšák, *Staré osídlenie Slovenska,* Zborník Slovenskej muzeálnej spoločnosti 24, 1930, 1—67.

M. Majtán

Ako skloňovať slovo brojler

V poľnohospodárskom chovateľskom výskumníctve i v chovateľskej praxi sa zaužívalo slovo *brojler*. Označuje sa ním mladá jatočná hydina. Spravidla ide o kurence, ktoré sa špecificky vykrmujú, aby príslušnú jatočnú váhu nadobudli v ekonomicky najvýhodnejších podmienkach. Slovo *brojler* je anglického pôvodu. Súvisí so slovesom *to broil* (piecť, opekať) a označuje opekanú vec, vec na opekanie. Slovenský ekvivalen je *pečenáč* (pozri L. Dvonč, *Brojler — pečenáč,* Jazyková poradňa V, Bratislava 1968, 55).

Z jazykového hľadiska sú so slovom *brojler* dve ťažkosti; ide o jeho pravopis a o skloňovanie v spisovnej slovenčine.

V Slovníku cudzích slov od autorov S. Šalinga, M. Šalingovej a O. Petra (Bratislava 1966, s. 197) sa uvádza forma *broiler.* Nazdávam sa, že sa slovo má písať s *j,* teda *brojler* (tak sa zapisuje aj v citovanom Dvončovom príspevku), lebo v slovenčine nemáme dvojhlásku *oi.* Autori uvedeného slovníka sa správnejšie orientovali pri slove *bojler* (tiež angl. pôvodu; je to odvodenina od angl. slovesa *to boil* = variť). Uvádzajú aj formu *boiler,* ale pri nej odkazujú na správnejší tvar *bojler* (s. 170).

Zložitejšia je otázka skloňovania slova *brojler* (jatočné kura). V akademickom Slovníku slovenského jazyka vecné a zvieracie názvy s pohyblivým *-e-* v prípone -er majú v 1. páde množného čísla príponu *-e* (napr. *bager — bagre, káder — kádre, meter — metre, púder — púdre, sveter — svetre, tiger — tigre, triéder — triédre, žáner — žánre* a pod.). Názvy s nepohyblivým *-e-* majú v tomto páde príponu *-y (keser — kesery, kráter — krátery, revolver — revolvery* a i.). Evidujú sa však aj slová ako *malér — maléry,* ale proti nim aj *majer — majere, halier — haliere, skalár — skaláre.*

Treba teda vyriešiť otázku, do ktorej skupiny podľa skloňovania zaradiť slovo *brojler,* prípadne aj slovo *bojler.* V Slovníku cudzích slov sa koncovky množného čísla neuvádzajú a v akademickom Slovníku slovenského jazyka tieto slová nie sú.

Po slabikotvorných spoluhláskach *(l, r)* sa v prípone *-er* samohláska nemôže vypustiť. Z toho by jednoznačne vyplývalo, že sa treba priklonit k tvarom *brojlery, bojlery.* Pravda, *bojler* je technické zariadenie, predmet; teda podobne ako *revolver, keser* (rybárska sieť) atď. Túto predmetnosť pociťujeme hlavne v gramatickom tvare *bojlery.* V prípade slova *brojler* ide o mláďa, o živého tvora, ako sú zajace, tigre, v strednom rode aj kurence, jahnence a i. Možno práve pod vplyvom týchto slov gramatický tvar *brojlery* sa nám zdá nezvyčajný, cudzí. Preto by sa toto slovo malo skloňovať podľa vzoru stroj. Potom by sme mali v množ.

čísle tento rad tvarov: *brojlere — brojlerov — brojlerom — brojlere — o brojleroch — s brojlermi.*

Podľa takéhoto výkladu v zariadeniach JRD sa teda kŕmia *b r o j l e r e* (nie *brojleri*), ochoreli viaceré alebo len dva *b r o j l e r e* (nie *dvaja brojleri*); na výskum alebo na trh pripravujeme napr. *osemtýždňové b r o j l e r e (nie osemtýždňových brojlerov)*. Hovoríme o jednom brojlerovi (nie o brojleri) a pod.

Naproti tomu hovoríme *o jednom bojleri*, niečo primontujeme *k bojleru*, prípadne máme v byte *dva bojlery*.

J. Holý

Auto — autíčko; autíčkár, či autičkár?

Zdrobnené podstatné meno *autíčko* je odvodené od podstatného mena *auto* odvodzovacou príponou *-íčko;* v spisovnom jazyku má expresívny a hovorový ráz. Hoci je v spisovnej slovenčine stredný rod na zdrobňovacie prípony najchudobnejší, jednako sa tvoria z podstatných mien stredného rodu zdrobnené podstatné mená príponou *-íčko*, napr.: *slovo — slovíčko, pole — políčko, oje — ojíčko, pohodlie — pohodlíčko, závažie — závažíčko* (J. H o r e c k ý, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 145 n.).

Od zdrobneného podstatného mena *autíčko* môžeme v spisovnej slovenčine utvoriť odvodzovacou príponou *-ár* ďalšie expresívne hovorové substantívum. Pred odvodzovacími príponami *-ár, -áreň* sa v spisovnej slovenčine neskracuje predchádzajúca dlhá slabika, napr. *mliekáreň, poviedkár, obrázkár, bájkár, sviečkár* a pod. V mnohých slovách sa však skracuje pred odvodzovacími príponami *-ár, -áreň* kmeňová samohláska, napr. *čítať — čitáreň, písať — pisár, drôt — drotár, stôl — stolár, účet — učtáreň, umývať — umyváreň, slovník — slovnikár, košík — košikár, košikárstvo* (Pravidlá slovenského pravopisu, Bratislava 1970, 24).

Z uvedených príkladov vidieť, že pred odvodzovacou príponou *-ár, -áreň* sa kmeňová slabika skracuje najmä v starších slovách, napr. *bránka — brankár* a pod. J. Horecký (c. d., 92) pripomína, že „prípona *-ár* býva vždy dlhá, aj po predchádzajúcej dlhej slabike: *bábkár, sviečkár, pasienkár, kurzivkár*. Ba dokonca prípona *-ík / -ník* sa pred ďalšou príponou *-ár* skracuje: *slovník — slovnikár, slovíčko — slovičkár*". J. Horecký teda uvádza odvodzovaciu príponu *-ík / -ník*, ktorá sa pred ďalšou odvodzovacou príponou *-ár* skracuje, no na variant *-ík* pred príponou *-ár* neuvádza doklad; uvádza však príklad *slovičkár*, v ktorom je pred odvodzovacou príponou *-ár* odvodzovacia prípona *-íčko: slovo —*

slovíčko — slovičkár. Tento slovotvorný model je aj v reťazi *auto — autíčko — autičkár.*

Slovo *autičkár* sa dnes používa v dennej tlači v dvojakej podobe: *autíčkár* i *autičkár.* Podobu *autičkár* sme si vypísali z Práce zo 4. 12. 1970 (porov. nadpis článku *Autičkári).* Naproti tomu v denníku Pravda z 1. 12. 1970 sa toto podstatné meno vyskytuje v podobe *autíčkár* (je tu aj prídavne meno *autíčkársky): „Autíčkári" znova a znova. „Autíčkári", odsúdení na podmienečné tresty, sa o krátky čas dosť pravidelne zjavujú pred súdmi za rovnakú trestnú činnosť. — Všetci vieme, kto takéto radosti zapríčiňuje: „autíčkári", obvykle bujní mládenci ... — Len v Bratislave takto „autíčkári" odcudzili v minulom roku 1100 áut. — V „autíčkárskej" praxi dochádza aj k rozličným kuriozitám ... — Na súdne zhodnotenie svojej „autíčkárskej" činnosti čaká čiastočne vo väzbe, čiastočne na slobode päťčlenná skupina Jozefa Csoku, robotníka bez pracovného pomeru z Bratislavy.* — Ako vidieť, v dokladoch z denníka Pravda slová *autíčkár, autíčkársky* sú v úvodzovkách; tým sa signalizuje ich štylistická príznakovosť (hovorovosť).

Z dokladov vidno, že pri písaní slova *autičkár* panuje nejednota. Táto nejednota vyplýva aj z toho, že slovo *autičkár* je nové. Analogicky podľa iných podobných prípadov odporúčame podstatné meno *autičkár* (a takisto aj prídavné meno *autičkársky)* používať v podobe s krátkym *i;* kmeňová slabika pred odvodzovacou príponou *-ár* sa teda bude skracovať. Tak je to aj pri iných podstatných menách utvorených touto príponou od odvodzovacích základov na *-ík, -íček, -íčko,* napr. *medovník — medovnikár, vozíček — vozičkár, slovíčko — slovičkár* atď. (Bližšie pozri napr. L. Dvonč, *O koníčkoch a koničkároch čiže o hobby a hobbistoch,* Večerník, 8. 2. 1971, str. 3.)

J. Jacko

SPRÁVY A POSUDKY

Jazyková kultúra aj na futbalové štadióny

V dňoch 12. a 13. marca 1971 sa uskutočnilo v Považskej Bystrici školenie hlásateľov účinkujúcich na futbalových štadiónoch mužstiev slovenskej národnej ligy a divízie. Školenie hlásateľov na futbalových štadiónoch zorganizoval Ústredný výbor Slovenskej telovýchovnej organizácie v spolupráci so Slovenským futbalovým zväzom. Cieľom politicko-výchovného školenia bolo zo všet-

kých strán pripraviť hlásateľov na futbalových štadiónoch na ich zodpovednú prácu, a to ešte pred otvorením jarnej časti futbalových súťaží. Na toto školenie organizátori pozvali aj pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, aby referovali o otázkach jazykovej kultúry a jazykovej praxe so zreteľom na športovú, najmä futbalovú problematiku. Za Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV sa na tomto podujatí zúčastnili Š. Michalus a M. Považay.

Š. Michalus sa v úvode svojho príhovoru zaoberal úrovňou jazykovej praxe s odvolaním sa na Tézy o slovenčine. Poukázal na to, že v ostatnom čase sa zväčšuje záujem širokej verejnosti o otázky jazykovej kultúry. Spomenul, čo sa urobilo na zlepšenie jazykovej úrovne športových rubrík v novinách, ako aj reportáží v rozhlase a v televízii. Hovoril o špecifickosti práce rozhlasového hlásateľa, o tom, že ťažiskom jeho práce je hovorený prejav; upozornil na dakteré pálčivé otázky výslovnosti, najmä na problém výslovnosti mäkkého *ľ* a spoluhlásky *v*, na porušovanie pravidla o rytmickom krátení. Ďalej sa zaoberal skloňovaním istých typov podstatných mien a používaním predložiek *na, pre, k* (tu sú v praxi veľmi časté chyby).

V druhej časti referátu sa zmienil o dvoch spôsoboch pôsobenia na jazykovú prax, a to terapeuticky, t. j. kritikou chybného a odporúčaním správneho jazykového prostriedku, a preventívne, t. j. predchádzaním možným chybám. Upozornil, že druhý spôsob pôsobenia na jazykovú prax je účinnejší, ale náročnejší. Pripomenul, že každý hlásateľ si má vypracovať svoj vlastný štýl a že má vo svojom prejave primerane využívať synonymá, obrazné vyjadrenia a iné účinné prostriedky. Hlásateľ si má svoj prejav vopred písomne pripraviť. Pritom si musí uvedomiť, že ide o verejný prejav, ktorý nesmie byť v rozpore s požiadavkami jazykovej kultúry. V závere upozornil na príručky, v ktorých hlásatelia môžu nájsť pomoc a poučenie.

M. Považay na začiatku hovoril o jazykovej výchove a o tom, aký vplyv má vyjadrovanie rozhlasového hlásateľa na futbalových štadiónoch na úroveň jazykovej praxe u priaznivcov futbalu. Jadrom príhovoru boli praktické otázky jazykovej kultúry, s ktorými sa môžu hlásatelia pri svojej práci stretnúť. Poukázal na to, že vo verejnom prejave sa nesmú vyskytovať slangové slová, nespisovné alebo zastarané slová, ako *manšaft, bek, half, veľké vápno, kotník, nárt, bránka* (vo význame „gól"), *zahájiť súťaž* a pod. Podrobnejšie sa zaoberal otázkou tvorenia obyvateľských mien a vzťahových prídavných mien utvorených zo zemepisných názvov. (V tomto okruhu záujemcov o jazykovú kultúru je to veľmi živý problém.) V ďalšej časti sa zaoberal niektorými praktickými otázkami z morfológie (skloňovanie číslovky *dva*, časovanie slovesa *hrať*, väzba predložky *mimo* a pod.), používaním a výslovnosťou futbalových termínov prevzatých z angličtiny a primeranosťou pri používaní niektorých jazykových prostriedkov.

Na záver sa Š. Michalus poďakoval organizátorom školenia, že pri zostavovaní programu školenia nezabudli ani na jazykovú kultúru, a vyslovil presvedčenie, že spolupráca medzi telovýchovnými orgánmi a jazykovedcami sa bude aj naďalej úspešne rozvíjať, aby sa aj týmto spôsobom mohla usmerňovať jazyková úroveň čo najširšieho okruhu používateľov jazyka.

M. Považay

Titulky — ako si ich neželáme

(Na okraj titulkov z výstavy Od najstarších čias po dnešok)

Tisíce, ba — ako vieme z novín, rozhlasu a televízie — desaťtisíce návštevníkov si prezrelo výstavu vzácnych exponátov zo štátnych zbierok ZSSR. Mohli sa pokochať prekrásnymi umeleckými výtvormi, ktoré od najstarších čias po dnešok vznikli na území Sovietskeho zväzu. To isté množstvo návštevníkov čítalo aj titulky k exponátom a mnohé z nich boli z jazykovej stránky chybné (pravdepodobne zle preložené z češtiny).

Mnohé ikony boli zdobené kovovými čipkami, ale v titulkoch sa uvádzal nespisovný výraz *krajka, krajky,* napr. *strieborné krajky* namiesto *strieborné čipky, lem s krajkou* namiesto *lem s čipkou.* Boli tam vzácne zdobené kovové nádoby, *škatuľky s viečkom,* ale vystavovateľia ich pomenovali *krabičkami.* Vystavovali sa rozličné nádoby s jednoduchými aj pekne zdobenými *uchami,* ale v titulkoch sme našli napr.: *Kotol s dvomi držadlami,* hoci kotol má *ucha;* oproti tomu možno však použiť názov *držadlo* tam, kde nie je otvor, napr. *nádoba s držadlom v podobe diviaka.* Videli sme *valček na mandľovanie,* hoci v slovenčine je sloveso *mangľovať* a *mangľovanie.* Na výstave boli ilustrácie k litovskej národnej *pohádke,* hoci v slovenčine máme *rozprávku.* Vystavoval sa aj *nadstavec žrde,* ale pomenovali ho *nástavcom,* bola tam *trlica* na trepanie ľanu, ale nazvali ju *trdlicou;* druh keramiky je *fajansa* a *polofajansa* (nie *polofajáns*) a skloňuje sa *vo fajanse* (nie *vo fajansi*). V slovenčine je *pokoj,* nie *kľud,* ako sme čítali v názve olejomaľby *(Večný kľud).* Nie je správne pomenovanie *aksamitový atlas,* keď je v slovenčine názov látky *aksamiet* (má teda byť *aksamietový,* alebo ešte lepšie *zamatový atlas,* lebo pomenovanie *aksamiet* je už trochu zastarané). V slovenčine nie je *polovina storočia,* ale *polovica storočia.* Podoby *polovina* a *polovica* sa na výstave používali striedavo.

Podľa komentátorov výstavy *niektoré plemená prevádzali kočovný chov dobytka,* hoci po slovensky by malo byť *zaoberali sa kočovným chovom dobytka.* Jazykové námietky máme aj proti názvu *guľatá doštička (pár náušníc s hlavou leva na guľatej doštičke),* keď ide o okrúhly a zároveň trochu vypuklý podklad; malo byť *na okrúhlej vypuklej platničke.*

Rušivo pôsobí aj nedostatok mäkkého *ľ* v celom rade slov: *šlachta, z moskovského Kremla, malba, krajinomalba, zakladatel, obyvatelov, lavý (lavé smery v sovietskom výtvarnom umení), kachlová kachlička, Ján Krstitel.*

Mnoho chýb sa vyskytovalo aj v kvantite, napr. *zvierata* namiesto *zvieratá, tématický* namiesto *tematický, církevný* namiesto *církevný (církevné relikvie, církevná moc);* v slovesách *zlátiť, pozlátiť* a v príslušných participiách *zlátený, pozlátený* je v spisovnej slovenčine kvantita, podoba *pozlatený* nie je teda spisovná; nemáme *polychromovanú* ale *polychrómovanú kachličku,* nie *Gorgona,* ale *Gorgóna* a pod.

Podľa českej predlohy sa v titulkoch vyskytovali aj pravopisné, hláskoslovné a tvaroslovné chyby. Napr. v slovenčine je *cizelérske umenie* (nie *cise-*

lérske); máme *správy antických spisovateľov* (nie *zprávy),* máme *tiger, grif* (nie *tyger, gryf),* *kláštor* (nie *klášter),* na minciach a medailách máme *razbu* nie *ražbu;* plurál *paramentá* (čes. *paramenta)* je v slovenčine neprípustný, lebo u nás je toto substantívum mužského rodu: *parament* — obyč. pl. *paramenty;* podoba *gryfovia* je neopodstatnená nielen z pravopisného (p. SSJ I, 442), ale ani z morfologického hľadiska. Zvieracie mená majú plurál podľa neživotných, teda *grify.* V slovenčine nepoznáme na označenie proveniencie *severní Rusko,* ale *severné Rusko.*

Na výstave okrem toho bolo veľa názvov menej známych reálií (napr. *panagia* — kríž s drahokamami, ktorý nosia pravoslávni biskupi; v rímskej cirkvi mu odpovedá *pektorál; basma* — prirodzené tmavé farbivo na vlasy) i odborné názvy známe, ale dosiaľ u nás v normatívnych príručkách nezachytené, napr. *terrina* (druh misovitej nádoby). Iste by sa bolo žiadalo prediskutovať ich podobu s jazykovedcami a ustáliť ju aj pre iné prípady.

Ako vidieť z týchto poznámok, nie je ešte u nás dosť vyvinutý pocit kolektívnej zodpovednosti za jazykové prejavy predkladané širokej verejnosti. Ak si ceníme výtvory ľudských rúk, predmety hmotnej kultúry, tým viac treba rešpektovať hodnoty jazyka, ktorý reprezentuje a usmerňuje myslenie jednotlivca i národa. Pomenovanie vecí si vyžaduje presnosť i zrozumiteľnosť, písaný jazykový prejav okrem toho aj dodržiavanie pravopisnej normy. Ako sme videli, v uvedených titulkoch bolo z tohto hľadiska veľa nedostatkov. Je to, žiaľ, prejav malej zodpovednosti voči spisovnému jazyku i k jeho nositeľom.

M. Marsinová

SPYTOVALI STE SA

Vyhovuje názov oddelenia typu skupina dĺžok a uhlov? — Z Výskumného ústavu vodohospodárskeho nám priniesli súpis názvov oddelení, resp. pracovných skupín tohto ústavu a radili sa, či z vecnej i jazykovej stránky vyhovujú názvy typu *skupina dĺžok a uhlov.*

Pri ustaľovaní názvov oddelení jednotlivých ústavov, inštitúcií, podnikov ap. môžeme s istým obmedzením postupovať tak, ako sa postupuje pri ustaľovaní názvov samých podnikov a inštitúcií. Tieto názvy majú svoju základnú štruktúru (bližšie pozri J. Horecký, *Názvy vedeckých ústavov,* SR 30, 1965, 286-291), ktorá zachytáva typ, zameranie a príslušnosť inštitúcie. Napr. v názve *Ústav baníctva SAV* slovo *ústav* vyjadruje typ, slovo *baníctvo* zameranie a *SAV* príslušnosť tejto inštitúcie. Táto štruktúra môže mať niekoľko variantov (bližšie pozri v citovanej štúdii J. Horeckého), pričom nemá chýbať ani jeden člen radu *typ — zameranie — príslušnosť.*

V súpise názvov oddelení, ktoré sme dostali na jazykovú revíziu, chýbalo zameranie i príslušnosť. Aj v názve typu *skupina dĺžok a uhlov* treba vyjadriť, čo skupina s uhlami a dĺžkami robí. Ak ich napr. meria, môžeme ju pomenovať *skupina pre meranie uhlov a dĺžok*. Predložkovým výrazom *pre meranie* sa tu zrozumiteľne vyjadrilo zameranie skupiny (oddelenia). Zameranie možno v podobných prípadoch vyjadriť ešte slovami *kontrola, udržiavanie, regulovanie* ap., pričom tieto slová bývajú v genitíve alebo v predložkovom páde; druhý spôsob, t. j. vyjadrenie zamerania predložkovým pádom, sa nám ukazuje v danom prípade ako primeranejší.

Názvy oddelení typu *skupina uhlov a dĺžok* navodzujú iný význam, ako im chceli prisúdiť ich autori (napr. význam „skupina alebo počet dajakých, istých uhlov a dĺžok"); aj preto je nevyhnutné vyjadriť v nich zameranie. Príslušnosť sa vyjadrovať nemusí, lebo ide o menšiu organizačnú jednotku v rámci väčšej inštitúcie (príslušnosť sa teda v zmysle naznačenej štruktúry vyjadrí v názve celej inštitúcie).

J. Masár

Rožňava-Baňa, Rožňavská baňa, či Rožňavská Baňa? — J. K. z Rožňavského Bystrého: „V pravopise názvu osady pri Rožňave vládne nejednotnosť. Osada, ktorá má 400 obyvateľov, sa po maďarsky nazýva *Telep*. Miestne bane, ktoré sa tu nachádzajú, sú rožňavské. Osada je takmer súčasťou týchto baní a bývajú v nej baníci. Názov osady sa uvádza všelijako: *Rožňava-Baňa, Rožňava-baňa, Rožňavská baňa i Rožňavská Baňa*. Ktorý z týchto názvov je správny?

Podľa Pravidiel slovenského pravopisu pri vlastných menách obcí píšeme s veľkým začiatočným písmenom všetky plnovýznamové slová, napr.: *Nové Mesto nad Váhom, Spišská Nová Ves, Biely Potok, Dedina Mládeže*. Preto aj v názve spomínanej osady treba písať obidve slová s veľkým začiatočným písmenom. Podľa toho teda názvy *Rožňava-baňa* a *Rožňavská baňa* nie sú správne. Treba teraz rozhodnúť, ktorý názov z dvojice *Rožňava-Baňa, Rožňavská Baňa* je správny. Názvy typu *Rožňava-Baňa* sa v spisovnej slovenčine používajú len vtedy, keď ide o zlúčenie dvoch samostatných obcí, napr.: *Hnúšťa-Likier, Sebedín-Bečov, Súľov-Hradná* a pod. V danom prípade názov *Rožňava-Baňa* neprichádza do úvahy. Zostáva teda iba podoba *Rožňavská Baňa*. Tento názov môžeme zaradiť k názvom ako *Štiavnické Bane, Smolnícka Huta* a i. Sú to všetko názvy obcí, ktoré vznikli pri baniach alebo pri hutách a podľa toho dostali aj svoje pomenovanie. Názov *Rožňavská Baňa* uvádza aj Statistický lexikón obcí v ČSSR z r. 1965 a Slovník slovenského jazyka VI.

M. Považay

Tvorivita — tvorivosť? — Š. M. z Nedanoviec: „V úvodníku Nedeľnej Pravdy z 26. marca 1971 som čítal túto vetu: *Metódy, ktoré používa v záujme toho cieľa, sú aj primerané tomuto cieľu — je to práca s ľuďmi, podnecovanie a využívanie ich aktivity, rozvoj ich tvorivity, podpora záujmu a spoluúčasť na riešení spoločenských otázok a iné*. Prosím, aby ste zaujali stanovisko k slovu *tvorivita*."

Každého čitateľa uvedenej vety zarazí nezvyčajné slovo *tvorivita*. Autor článku ho zrejme utvoril analogicky podľa slova *aktivita*. Nepostupoval však správne, lebo príponou *-ita* tvoríme abstraktné podstatné mená od cudzích slovotvorných základov (od cudzích prídavných mien), napr. *stabilita, kolegialita, ilegalita, nervozita, produktivita, kapacita* a pod. (od latinských prídavných mien *stabilis, collegialis, illegalis, nervosus, productivus, capax)*. Prípona *-ita* pochádza z latinčiny, kde má podobu *-itas*. V slovenčine jej zodpovedá slovotvorná prípona *-osť*. Na tvorenie názvov vlastností je slovotvorný model s príponou *-osť* v slovenčine najtypickejší a zároveň najproduktívnejší (pozri J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 132), ako ukazujú neologizmy *rozvodovosť, sledovanosť* (televízneho programu), *počúvanosť* (rozhlasu) a i. V slovenčine, ale aj v iných slovanských jazykoch v súčasnosti pozorujeme nie pribúdanie podstatných mien na *-ita*, ale stretávame sa skôr s opačnou tendenciou, t. j. s nahrádzaním prípony *-ita* príponou *-osť* i v slovách cudzieho pôvodu. Sú to slová typu *humánnosť, solidárnosť, grandióznosť* (z fr. *humanité, solidarité, grandiosité)* a pod. I v uvedenom úryvku sa malo namiesto neodôvodneného novotvaru *tvorivita* použiť abstraktum *tvorivosť*, keďže tu ide o tvorenie nového slova z domáceho základu.

Š. Horváth

Skriňa — skrine — (zo) skríň, nie (zo) skriní. — Istá posluchárka Pedagogickej fakulty UPJŠ v Prešove sa spytuje, či podstatné meno *skriňa* má v 2. páde mn.č. dvojtvar: *(zo) skríň — (zo) skriní*. Cituje pritom vetu z denníka Práca zo 6. marca 1971, str. 10: *Jarníky, ktoré sme už-už chceli vyťahovať zo skrini, budeme musieť nechať ešte odpočívať...*

Podstatné meno *skriňa* sa v spisovnej slovenčine skloňuje podľa vzoru ulica. V 2. p. mn. č. podstatných mien vzoru ulica sú tieto tvary: 1. s nulovou pádovou príponou a so zdĺžením ostatnej kmeňovej slabiky (ak nie je dlhá) alebo s nulovou pádovou príponou a s vkladnou samohláskou, 2. s pádovou príponou *-í*. Morfológia slovenského jazyka (Bratislava 1966, 105 n.) hovorí o tvorení genitívu plurálu pri vzore ulica dosť podrobne. Na str. 106 tohto diela sa uvádza aj slovo *skriňa:* v genitíve plurálu má nulovú pádovú príponu, ale zdĺženú kmeňovú slabiku — *skríň* — podobne ako aj iné podstatné mená ženského rodu zakončené na *-ňa* (ide najmä o slová s odvodzovacou príponou *-yňa*, napr.: *letkyňa*, 2. p. mn. č. *letkýň, kolegyňa, svedkyňa, Turkyňa, vrahyňa;* podobne aj slová *burgyňa, kuchyňa, dyňa* a napokon slová *skriňa, sviňa)*.

Niektoré podstatné mená patriace k vzoru ulica majú v 2. p. mn. č. dvojtvary. Tvary s nulovou pádovou príponou (s predĺžením ostatnej kmeňovej slabiky alebo s vložením dvojhlásky do spoluhláskovej skupiny) sú vcelku častejšie; patria sem napr. substantíva *hrča — hŕč/hrčí, guľa — gúľ/guli, hoľa — hôľ/holí, moruša — morúš/moruší, husle — husieľ/huslí, jasle — jasieľ/jaslí, kachle — kachieľ/kachlí, šabľa — šabieľ/šablí, mašľa — mašieľ/mašlí, žemľa — žemieľ/žemlí, čerešňa — čerešieň/čerešní, sukňa — sukieň/sukní, višňa — višieň/višní.*

Podstatné meno *skriňa* má v 2. p. mn. č. v spisovnej slovenčine iba tvar *skríň*.

J. Jacko

Rožňava-Baňa, Rožňavská baňa, či Rožňavská Baňa? M. Považay 255

Tvorivita — tvorivosť? Š. Horváth 255

Skriňa — skrine — (zo) skríň, nie (zo) skriní. J. Jacko . 256

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Ročník 5, 1971, číslo 7.
Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Oľga Urbaníková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Západoslovenské tlačiarne, n. p., prevádzka 46, Partizánske. Povolené výmerom SÚKK, č. 1015/IV-68.
© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1971.

Cena Kčs 3,—.